

गांधी - साहित्य : २.

स त्या ग्र ह

महात्मा गांधी

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठा. स्वयंसेवक

अनुक्र १८५१३

दि: २१.११.

क्रमांक १०२४

नों: दि: २१/३/४६

अणवाद आनी मनन

रवींद्र केळेकार

REFBK-0008532

स्वातंत्र्यात् लभते परम्

गो मं त भा र ती प्र का श न

: अजवाडावपी :

वसंत पांडुरंग बोरकार
मंत्री, गोमंत भारती,
जे. के. विल्डिंग ४,
गां व दे वी, मुं नै ७.

महात्मा गांधीजीले वरपावळींतल्या अवतरणां आतीर
नवजीवन ट्रस्ट, अहमदाबादचे उपकारी आसांत.

*

सगळे हक गोमंत भारतीकडेन

●

मुखपृष्ठावैलें चित्र श्री. दीनानाथ दलाल

*

पैली छेप : १९१५

: छावपी :

श्रीरंग वरेरकार
साधना प्रेस,
आर्थर रोड,
मुं नै ११.

मोल १० आणे

गोंयचे सुटके खातीर
वावुरतल्या
सगळ्या भावां - भैणींक
भक्तिभावान—

REFBK-0008532

REFBK-0008532

मां डा वं ळ

निवेदन :

आशीर्वचन	विनोबा	
अित्सा	रवीन्द्र केळेकार	
	*	*	*		
सत्याग्रह	महात्मा गांधी	१
मनन	१३
विशेष अध्ययना खातीर	४१
अहिंसकी आनी हिंसकी प्रतिकार (तख्तो)			४३

निवेदन

आतां आमचो देस स्वतंत्र जाला आनी राष्ट्र निर्माणाच्या कामाक ताणें सगळ्या वाटांनी आरंभ केला. सर्वकल्याण आनी शांतताय हांचो ध्यास्त घेवन राष्ट्र आज नवे माणसुकेची रचणूक करीत आसा. ताणें आंगार घेतिल्लें हें काम नेटान फुडें वेतलें जाल्यार ज्या प्रदेशांचें तें घडलां ताणीं आपल्यांत जें जें म्हणून कितें बरें आसा ताका जाग हाडूंक जाय, तें फुलौंक जाय आनी सगळ्या राष्ट्रांचो अेकचार सांबाळून आनी वाडौन तें राष्ट्रक अर्पण करूंक जाय. तातूंतच ताजी आनी राष्ट्राची व्हडवीक आसा.

आज गोंयचो पुरुषार्थ जागो जाला आनी ताज्या आत्म्याची कळा संस्कृतिक अस्थानांतल्यान फांकूंक पळेता. अेक दीस रोखडोच असो येवपाचो आसा की जेन्ना ताका भास्तांतल्या हेर प्रदेशांभशेनच आपली सेवा आनी पुण्याय घेवन ह्या राष्ट्रनिर्माणाच्या कामांत भाग घेवंचो पट्टलो. ते सुमंगळ सर्तींत गोंय फाटीं पडचें न्हय म्हणून आतांसावनच आयचो युगधर्म वळखून आमी आमच्यांतले गुण जागौंक, वाडौंक आनी फाव ते दिशेन वळौंक लागूंक जाय. हें काम आंगार घेवपाच्या हेतान 'गोमंत-भारती' ही संस्था २६ जानेवारी १९५३ त जल्माक आयल्या. गोंयांत जें कितें सैमाचें बरेंपण आसा तें भारतांत पातळावचें आनी भारतांत जें कितें बरेंमलें आसा ताज्या संस्कारांनीं गोंयच्या मुळाव्या मांगल्याची कळा फुलौंची हो तिचो आदर्श, आनी सहकार हें तिचें धोरण.

परिस्थितिप्रमाण आनी टांकीप्रमाण गोंयची सर्वांगीण अुदरगत करपाची कार्यावळ ती थारायतली आनी चलयतली. हे दृष्टीन पैली गजाल आसा ती हें राष्ट्रनिर्माण जे विचार-धारेचेर आधारून आसा ती पैलीं आमच्या लोकांमदीं पातळावप, ताका नव्या युगधर्माचें संस्कार सुलभ करून दिवप. गांधी विचार-धारा हो ह्या राष्ट्र निर्माणाचो बुन्यादीचो मुळावो चिरो. गांधींची ही विचार-धारा हिंदुस्थानांतल्या हेर भासांनीं वाचूंक मेळटा पुण आमच्या गोंयच्या लोकांक आपले आशेले भाशेंत ती मेळचेली सोय ना. आमचो जो लोक बरपा अक्षराविणें आसा ताका अेकठ्यान वाचून दाखैल्यार सोपेपणीं ती समजुची

अशी माण्णी आयचे घटकेक अवश्य आसा म्हणून आमी गांधींचें क्रांतिकारी वाङ्मय कोंकणींत सर्वसुलभ करून दिवंचें थारायलां. लोकांक तें घेवंक परवडचें म्हणून जाता तितलें पुस्तकांचें मोल थोडें आसतलें. ते दृष्टीन 'गोमंत भारतीन' हें प्रकाशन काडलां. गांधी वाङ्मय हें गांधीजी पुरतें मर्यादित ना. गांधी वाङ्मयाचें प्राणतत्व वळखून ताजी कळा जायत्या जाणांनी तरेक तरांनीं फुलौन आनी केळौन दाखयल्या. गोंयकार लेखकय ती दाखयल्याबगर रावचे नात. फुडें फुडें तांचेंय बरप अजुवाडाक हाडपाचो आमचो मानस आसा.

गांधी-साहित्य प्रकाशनाच्या आमच्या ह्या योजनेक भौ. श्री. दादासायब मावळंकरांनीं गांधी-स्मारक-निधींतल्यान पैशांची मदत दिवन गोमंत-भारती आनी कोंकणीविशीं जी आस्था दाखेली ताचे खातीर आमी श्री. दादासायब्रांचे आनी गां. स्मा. निधीचे चड उपकारी आसांत.

ह्या प्रकाशना उपरान्त तत्काळ हातांत घेवपासारकें काम म्हळ्यार 'कामगार केंद्रां' काडून आमच्या समाजाचो वेगवेगळ्यो गरजो जाता तितल्यो आपल्याच लोकांच्या पालवान भागौन ताजी रासवळ जीण अदीक समृद्ध करप.

अशें अकैक काम आंगार घेवन आनी पार घालून आमकां ही राष्ट्र निर्माणाची वाट चलचेली आसा. 'म्हाका अेक पावल घालूंक मेळ्ळ्यार पुरो' हें गांधीजींचें सुभाषित फुडें दवरून आमी हें पावल घालां. आमच्या ह्या, संकल्पाक आमच्या लोकांचो आशीर्वाद आसतलो अशी आमकां अुमेद आसा.

आमच्या प्रकाशनांत आमी 'अ' ची स्वराखडी आनी पोरण्या 'ख' आनी 'ल' च्या बदला नवो 'ख' आनी नवो 'ल' आपणायला.

जायते जाणांनीं गो. भारतीच्या प्रकाशनाचे वर्गणीदार जावपाची मागणी केल्या. तांच्या मागणेक मान दिवन आमी, आमच्या प्रकाशनाचे रु. १०/- आगाअू दिवन वर्गणीदार जतल्यांक आनी आमच्या तहहयात सभासदांक आमचीं प्रकाशनां पाअुणपट किमतीन दिवपाचें थारायलां. आमची ही मागणी सगळ्यांक मानतली, आनी तिचो फायदो घेवन कोंकणी लोक आमकां उपकारांत दवर्तले अशी आमी अुमेद बाळगितांत.

गांवदेवी-मुंनै,

१ ऑगस्ट १९५५

वसंत पां. बोरकार

मंत्री, गोमंत-भारती

आशीर्वचन

गांधीजींची जगाला मुख्य देणगी 'सत्याग्रह' शब्द. सत्याग्रहांत 'सत्य' आणि 'आग्रह' दोन्ही अवयव जुनेच, पण त्यांची गांठ घालून बनविलेला तो सामासिक शब्द मात्र नवीन आहे. सत्याग्रह शब्दाप्रमाणे सत्याग्रहाच्या कल्पनेचेहि घटक जुने आहेत, गांठ नवीन आहे.

सत्यनिष्ठ पुरुषाचें सर्वध जीवनच सत्याग्रह आहे. सत्याग्रह मनाशीं व्हायचा, जनाशीं व्हायचा, स्वजनाशीं व्हायचा, अन्य जनाशीं व्हायचा. पण त्या अन्य जनाला स्वजन समजून व्हायचा. सहकार हें त्याचें स्थायी रूप. असहकार, प्रतिकार हीं त्याचीं प्रासंगिक रूपे. या सर्वांत नवीन असें कांहींच नाहीं. पण सत्याग्रहाचें सामूहिक स्वरूप ही वैज्ञानिक युगाची आवश्यकता. वैज्ञानिक युगांत समूह-प्रक्रिया अत्तरोत्तर विकसित होणार.

गांधीजींचें सत्याग्रहासंबंधीं वचनसार, आणि त्याचें थोडेंसें मनन असें ह्या लहानशा पुस्तकाचें स्वरूप आहे. कोंकणी भाषेंत लिहिलेले हें पुस्तक गोवेकरांना आजच्या परिस्थितींत चांगले उपयोगी पडेल अशी मी आशा करतो. कोंकणी भाषा मला तितकीशी समजत नाही पण पोटमथळ्यांवरून प्रवाह लक्षणांत आला. थोड्यांत गोडी केली आहे.

कोरापुट,

चिनोवा

२९-६-५५

अित्सा

‘मिर्गा’त अजवाडायल्लीं गांधीजींले बरपावळींतलीं कांय वेंचिल्लीं अवतरणां आनी पू. काकासायब, किशोरलालभाभी, दादा धर्माधिकारी सारकेल्यांचे बरपावळींचो मेकळो पालव घेवन पुण स्वतंत्र तरेन केल्लें ‘मनन’ अेकठांय गुंथून हें ल्हान-शें पुस्तक तयार केलां. पुस्तकाच्या रुपान लोका मुआर दवरचे पैलीं ही सगळीं बरपावळ निवळावन पर्थून बरवन काडल्या.

हातूंत म्हजो अेकल्याचोच हात ना. ‘मिर्गा’त वावुरपी दुसऱ्यांचेय हात-हातूच न्हंय, मनांय वी-हातूत आसात. ‘मिर्गा’न आमचे कडसून करून घेतिल्ली ही, आमचे नदरेन, बऱ्या पैकीं सेवा अशें आमी मानतांत.

हांतल्या दर अेका अुतराचेर आमचो भावार्थ आसा, दृढ सद्धा आसा; आमचे वैचारिक जिणेचें तें अेक अुत्कट आंग अशें आमी मानतांत. आमचें जीवन ह्या विचारांक सोबसारकें आसचें, आनी आमचे कडल्यान तशे तरेचें आचरण घडचें, असो सगळ्यांनीं आमकां आशीर्वाद दिवंचो.

हें ‘मनन’ घराघरांत पावचें, ताजें श्रवण-मनन जावचें आनी ताणें आमकां समानधर्मा अिष्ट जोडून दिवंचे अशी आमची अुत्कट अित्सा आसा.

नवी दिल्ली

रवीन्द्र केळेकार

चत्राय : हातूंतलो तःश्तो ‘सर्वोदया’त आयिल्ल्या अेका तःश्त्याचो आधार घेवन तयार केला.

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत.

अनुक्रम १८५१३ वि: ५:११

क्रमांक १०२४ नों: दि: २०/३/४६

सत्याग्रह

[महात्मा गांधी]

फाटल्या तीस वर्सांच्यान हांव अुतरांनीं आनी कर्तुतांनीं सत्याग्रहाचें तत्व लोकां मुखार दवरीत आयलां. अकस्मात् म्हाका ताजो दिश्टावो जावंक ना. वेगळे वेगळे परिस्थितींत जे वेगळे वेगळे अणभव आयले तांची चत्राय धरून आनी तांचेपसून देख घेवन हांवें सत्याग्रहाक आयचें रूप दिलां.

‘सत्याग्रह’ हें अुतर हांवें दक्षिण आफ्रिकेंत आसतानाच घडलें. थेंच्या हिन्दी लोकांनीं अेकासारकीं आठ वर्सां मेरेन जे तरेन अन्यायाचो प्रतिकार केलो ते तरेक आमीं ‘सत्याग्रह’ हें नांव दिलें. त्या वेळार दक्षिण आफ्रिकेंत आनी अिंग्लंडांत ‘पॅसिव रझिस्टन्स’ वो निःशस्त्र प्रतिकार ह्या नांवांची प्रतिकाराची अेक तरा चलणुकेंत आसली. आमचो प्रतिकार हे तरेचो नासलो. कोणेंय चुकिचो अर्थ करचो न्हंय म्हुण आमीं आमच्या प्रतिकाराक ‘सत्याग्रह’ हें वेगळें नांव दिलें.

सत्याग्रह आनी निःशस्त्र प्रतिकार

सत्याग्रह आनी निःशस्त्र प्रतिकार हांचे मदगतीं अुत्तर आनी दक्षिण ध्रुवा अितलें अंतर आसा. जेन्ना शस्त्रांनीं झुजपाक जमना आनी ताका

जाय तशी अनुकुळताय मेळना, तेन्ना शस्त्रांच्या बळग्याचेर विस्वास आशिल्लो मनीस, अपाय ना जावन, ' निःशस्त्र प्रतिकार ' करता; म्हळ्यार शस्त्रां हातांत घेनासताना झुजता. पुण सत्याग्रही, शस्त्रां अपकारावपाची अनुकुळताय आसल्यार पसून शस्त्रां हातांत घेना. ताजो शस्त्रांच्या बळग्याचेर निभालूस भावार्थ नासता.

सत्याग्रह म्हळ्यार सत्याचें बळगें

' सत्याग्रह ' म्हळ्यार ' सत्याचेर थीर रावप; ' म्हळ्यार ' सत्याचें बळगें ' अशेंय म्हणुंयेत. हांव ताका ' प्रेमाचें बळगें ' वो ' आत्म्याचें बळगें ' अशेंय म्हणटां.

पुण मनशान अेक गजाल विसरूंक फावना ती ही कि जें आपणाक सत्य-शें दिसता तें सत्य नासुंयेताय वी. दुसऱ्याक अेकादलें तें असत्यूय-शें दिसुंयेता. दोगूय जाण प्रामाणिक आसुनूय तांच्यो नदरो अेकामेकांपरस वेगळ्यो-अुरफाट्यो-आसुंयेतीत. देखुनूच सत्याग्रही मनशान दुसऱ्याविशीं भौमान आनी मोग राखून आपणालें मत्त मांडूंक जाय आनी तातूंतलें सत्य दुसऱ्याक दाखवन दिवंक जाय. ताणें आपणाल्या सत्याची दुसऱ्याचेर सक्ती करूंक जायना. आपणेंच धिरान कष्ट सोसूंक जाय. आपणाक सत्य दिसलें म्हणु दुसऱ्यांक कष्ट भोगवप हाका न्याय म्हणनात.

म्हणटकूच ' सत्याग्रहा ' चो अर्थ असो जालो :—“ दुसऱ्याक कष्ट भोगयनासताना, आसा आपणेंच कष्ट सोसून सत्य मांडप. ”

सत्याग्रही मनशाच्या अंतस्कर्णांत हिंसा निभालुस नासता. दुश्टावो, दुस्मानकाय वी ताका केन्नाच कोणाचविशीं दिसना. आपणाक आडमेळीं हाडपी मनशाची ताका केन्नाच तिडकूय येना. तो धिरान आनी मायेन आपल्या आड आशिल्ल्याक सत्याचो दिश्टावो धडवंक वावुरता, ताजे मतींत असत्याची जी म्हेळसाण दाटल्या ती धुवन-पुसून काडूंक मनस्पुर्वेक यत्न करता.

दुर्वळांचें अस्त्र न्हंय

सत्याचें बळगें संवसार-व्यापी. जितल्या प्रमाणान सत्याचेर भावार्थ आसत तितल्या प्रमाणान हें बळगें व्यापक आनी संपन्न जातलें. दादले,

त्रायलो आनी भुरगीं हांच्यानीं सारकेच तरेन हें वळगें अपकारावयेता. पुण आपणाक दुर्बळ मानपी लोकांआतीर मात् हो सत्याग्रह न्हंय. हिंसेक हिंसेनूच जाप दिवयेता असो भावार्थ आसपी लोकांआतीर हो सत्याग्रह न्हंय. तांकां तो केन्नाच जमचो ना. हिंसेचेर सदांच जैत जोडपी अशें आपल्यांत अेक मंगल तत्व वसता असो ज्याचो थीर भावार्थ आसत, अशें ज्याका मनस्पुर्वेक दिसत, ताकाच हो सत्याग्रह सांगला. तोच अरेलो, प्रभावशाली सत्याग्रही जावंक पावतलो. काळआक जसो अुजवाड तसोच सगळे तरांचे हिंसेक, अत्याचारांक आनी अन्यायांक सत्याग्रह, अशें म्हाका दिसता.

सत्याग्रहाक भायली धिगी लागना

सत्याक-सत्याग्रहाक-अैंचेय परिस्थितींत घनाची वो हेर कसलीच अडेची धिगी लागना, सत्याग्रहाचो मुळावो आनी म्हत्वाचो कस म्हळ्यार ताका कसलेच तरेचें मायलें, कुडिचें वो हिंसकी, वळगें लागना. अरें पळेवंक गेल्यार ज्याच्यांतली हिंसा पुराय झडून गेल्या तोच हें व्हडलें आध्यात्मिक वळगें सफळायेन अपकारायत. सत्याग्रह म्हळ्यार अशे तरेचें वळगें कि ज्याचो प्रयोग जसो अेकल्या अेकसुन्या मनशाक करूंक येता तसोच धा जाणाक अेकठांय येवन करूंक जाता. सत्याग्रह जसो राजकर्णांतूय करुंयेता तसोच धरांतूय-धरांतले प्रस्न सोडवंक-करुंयेता.

राजकर्णांत सत्याग्रह

राजकर्णांत जेन्ना सत्याग्रहाचो प्रयोग करतात तेन्ना तो सगळ्यांनीं मानिल्ल्या अेका राजकी मत्ताक धरून करतात. तें मत्त म्हळ्यार-अैंचेय सरकार तंवर चलता जंवर लोकाक तें कवूल आसता.

पुण संवसारांत सामान्यतायेन ज्यो राजकी चळवळी चलतात तसली चळवळ सत्याग्रही करिना. सरकाराक अडचणींत हाडप हो ताजो हेत केन्नाच नासता. तो आपणाक दिशिल्लें सत्य सरकाराक पटवंक वावुरता, सरकाराक निवळावंक पळेता, आनी हें करताना तो आसा आपूण ज्यास्त सोंसता, सरकाराक ज्यास्त भोगयना. हे तरेच्या शुद्ध सत्याग्रहाक जशें धरांत येस

मेळटा तशेंच राजकी मळारूय मेळुंकूच जाय. देशांतले खेचेंय प्रस्न हेच रितीन सोडवं येतीत.

कायद्याभंग

जो कायदो आपणाक अन्यायाचो—सो दिसता तो मोडप हें दर अकल्या नागरिकाचें कर्तव्य. पुण तो मोडचे पैलीं सत्याग्रही तो कायदो घडपी सत्तेक तांतलो अन्याय दाखवन दिवपाचो यत्न करता. आनी जेन्ना सगळे यत्न करूनूय ताका येस मेळना तेन्ना तो निमाणें तो कायदो मोडटा. पुण त्या कायद्या फुडें मान मात् नमयना. तो म्हणटा “म्हाका हो कायदो कबूल ना देखून हांव तो मानिना, त्या खातीर म्हाका जी छ्यास्त भोगची पडत ती हांव ओशयेन भोगीनं.” देखून राजकी मळार सत्याग्रह हो चड करून ‘सविनय कायदेभंग’च्या रूपान अुक्तो जाल्लो दिसता.

हांगां अेक आमीं लक्ष्पांत दवरूंक जाय कि सामान्यतायेन कायदे मोडपी—Law breakers—आनी हे तरेन सविनय कायदोभंग करपी—civil resisters—हांचे भितर जायतें अंतर आसा. पैले लिपचोरयांनीं कायदे मोडटात आनी ताज्यो छ्यास्ती टाळटात. सविनय कायदेभंग करपी सदांच सगळे कायदे मानता आनी तांकां पाळो दिता—भयान न्हंय, अुपाय ना म्हण न्हंय—तर रासवळ जिणेक ते कायदे गरजेचे अशें ताका पटिल्लें आसता म्हणून. पुण केन्ना केन्ना अशे प्रसंग येतात—सामान्यतायेन धुवूच कमी—जेन्ना ताका अेकाद दुकलो कायदो अन्यायाचो—सो दिसता आनी ताज्या सुभार तकली वागवप म्हळ्यार लज आनी अपमान सो दिसता तेन्ना तो तो कायदो अुक्तेपणीं पुण विनयान मोडटा आनी ते खातीर ताका जी छ्यास्त जाता ती तो आनंदान भोगता. आनी आपणालो निषेध चड अुत्कट करून दाखवपा खातीर तो, जे कायदे मोडिल्ल्यान नितिचो भंग जायना, अशे हेर कायदेय वांगडाच मोडून सरकाराकडेन सहकार्य करपाचें सोडून दिता.

म्हज्या मतान सत्याग्रहाची धुव्री आनी यशस्विताय अितली व्हड आनी ताजी शिकवण अितली सोंपी आनी सादी कि ल्हान भुरग्यांक लेगीत तो शिकवयेत. हांवें जाल्यार, हजारांनीं लोकांक, वायलांक आनी भुरग्यांक, तो शिकयला आनी म्हाका तातूंत सुमाराभायलें येस मेळ्ळां.

सविनय कायदोभंग आनी जुलमी सरकार

साविनय कायदो मोडपी मनीस शस्त्रां उपकारायना. तो हिंसकी अपाय सोदिना. देखून तो, जावं सरकाराक, जावं लोकांक, नड कसो जावन बसना. अफाटें, आपणालीं अर्णीं भरून काडपाची तो सगळ्यांक संद दिता. सरकाराक तर ताजीं अर्थान मदतूच जाता. अर्थात लोकांच्या बऱ्या आतीर वावुरपी सरकाराक. जें सरकार सुवार्थान, हिंसेचे आनी सत्तेचे मस्तेन, आंधळें जालां ताका तो नसाय जाले बगर कसो अुरत ? सविनय कायदो मोडपी मनीस तर असल्या सरकाराच्यो अुंठयो मुळानशींच निअळायता. सरकार कितलेंय बळिश्ट आसना, ताजीं पाळांमुळां प्रजेच्या आधारारूच पोसतात. अिल्लो अुशीर लागत, पुण जाग्रूत जाल्ली प्रजा असल्या सरकाराक अुमथुन अुडयताच. रूअ हवेंत केदोय फांकाल्लेलो आसूं, ताज्या पोंदची भूंय अुअल्ली जाल्यार तो हुमटले बगर कसो अुरत ?

आतां, अैंचो कायदो मोडचो, केन्ना मोडचो आनी कसो मोडचो, हे वावुरतींत दोन मत्तां जावंयेतीत. पुण सविनय कायदेभंगाच्या हक्काविशीं दोन मत्तां आसूं नजत. कित्याक, तर हो अधिकार मनशाक जातकच प्राप्त जाल्लो आसता. तो होंगडावप म्हळ्यार मनीसपणूच होंगडावप.

सत्याग्रही आनी बंदखण

अेक अओ देश जेन्ना जागो जाता आनी सरकाराचो जुलमी कायदो मोडून अेका फाटल्यान अेक अशे सत्याग्रही बंदअणिनीं वतात तेन्ना तांची भितल्ली चलणूक कशी कितें आसची हें थारावंक जाय. जुलूम निअालूस सोंसप ना हें सत्याग्रही मनशाचें व्रत अरें. आनी बंदअणींत तर जुलूम करतल्या अधिकाऱ्याक आडावपी शक्त नांच म्हळ्यार जाता. अशें स्थितींत सत्याग्रहाची बंदअणींतली चलणूक अुठावाची आनी प्रतिकाराची आसले बगर कशी अुरत ? ही म्हणणी दिसूंक रजांवांची-शी दिसता अरी पुण अरेपणानशीं ती चुकिची.

सत्याग्रहान जर आपणाल्यो शिंवां हुपल्यो आनी कसलोच धरबांद मानलोना जाल्यार, ताका नितिभायरे बंडायेचें रूप येता. अन्यायाच्या

आड झुजपी सत्याग्रही, अशा वेळार, खासा आपुणूच अन्याय करूंक लागलो अशें जाता.

कांय जाण चोरीमारी वी करून बंदखणींनीं पडटात थरे. पुण ते न्याया आड चलिल्ले देखून तांका थ्यास्त जाल्ली आसता. सत्याग्रही हो अन्याया आड चलिल्ल्यान बंदखणेंत वता. ताका कोणूच थ्यास्त भोगयना. तो आपणाक जाय जावनूच ती थ्यास्त घेता. चोरी करून बंदखणींनीं गेल्ले लोक आनी सत्याग्रही हांचे मजगतचें हें मुळावें अंतर. अेकलो मनाक मारून शिस्तीक पाळो दिता, तर दुसरो आपसुर्धींच ती पाळटा.

स्वराज्यांतूय जाल्यार बंदखणी असतल्योच. थेंची शिस्तूय थर आसतली. पुण स्वराज्यांतल्यो बंदखणी ह्यो थ्यास्ती दिवपी नासच्यो, तर वायट चालीर गेल्यांक बरे वाटेर हाडपी जावंच्यो. जाल्यारूय, हांव बंद्यांक मनाक मारीत तशे चलूंक दिवचोंना. शिस्त थरूच दवरची पडटली.

बंदखणींतली नीत

हें सगळें ध्यानांत दवरूनच सत्याग्रह्यांनीं आपणाली बंदखणींतली नीत थारावंक जाय. भायर आसताना अन्यायाआड झुजपी सत्याग्रह्यान बंदखणींत पावतकूच थेंचे सगळे त्रास मोन्यांनीं आनी समजिकायेन सोसूंक जाय. अितलेंच न्हंय तर ताणें बंदखणेंतल्या नेमांक पाळो दिवन हेर बंद्यांकूय ते प्रमाण चलपाची देख घालून दिवंक जाय. सत्याग्रही हो लोकांच्या बऱ्याभातिरून थ्यास्त भोगता. हेंच ताजें बळगें, हीच ताजी शक्त. आनी असलो मनीस जेन्ना आपओशयेन बंदखणींतल्या नेमांक पाळो दिता तेन्ना ताका अेक वेगळोच अर्थ येता, अेक आगळेंच तेज येता. देखून सत्याग्रही मनशान बंदखणींतले नेम आपणांक सोंसनात म्हुण मोडूंक फावनात.

सत्ताधिशोंक दिसूंक जाय कि ज्यांकां धरून आपणें बंदखणींत घाल्यात ते थरेले सभ्य, सात्विक आनी प्रामाणिक मनीस. तांकां ते आडांगी कशे दिसूंक जायनात. सत्ताधिशोंक बंद्यांनीं मोडतोड, आडांगपण वी केल्लेंच जाय. कित्यांक, ताणेंच तांकां जळ चडटा. आमी अेक विसरूंक फावना कि संवसारांत आयजमेरेन ज्यो सत्ता वो जीं सरकारां जावन गेलीं (वो आसात)

तांचे कडेन हिंसेक जाप दिवपाचीं सगळीं साधनां आसात. अहिंसेक कशी जाप दिवंची हें अजून तांकां कळूंकना. आपणाली पुलीस, आमी वी सत्याग्रह्यांमुखार कित्याकूच अपकरा पडनात हाजी तांकां जायणी जातकूच आपणाले दुर्बळकायेचेर तांचें लक्ष वता आनी तीं साबुद्दीर येतात.

आडवाद

पुण ह्या नेमाक अेक आडवाद आसा. जेन्ना अधिकारी दुरूत्तरां दितीत, मनीसपणाचे अभ्रतीक वादा हाडटीत, सामान्य मनीस आयना वो आल्यार जें वायटाक पडटा असलें जेवण दितीत वो आमच्या धर्मीक व्रतांक मोडो थालतीत, जाल्यार मात् भैंच्याच सत्याग्रह्यान ओगी रावंक फावना. हाजो प्रतिकार ताणे करूंकूच जाय आनी त्या आतीर कायदे मोडूंक, अितलेंच न्हंय तर प्राण वचसर अपास लेगीत करूंक ताणें फाटीं-फुडें येवंक जायना.

सत्याग्रहाचो नित्शय

निष्ठावंत सत्याग्रही सत्याआतीर आवै-त्रापूय, बायल-भुरगीं, धनी-रयत, अितलेंच न्हंय तर अओ संवसार लेगीत आड रावलो जाल्यारूय आपणाल्या नित्शयांत तिळय अुणो पडूंक दिवंक तयार जावंचोना.

सत्याग्रहांत आयलो-पेलो, ल्हान-व्हड, दादलो-बायल असलो वेगळे-चार मुदलांतच ना. वैल्याचारान पळेल्यार हें विचित्र दिसतलें. पुण अशें दिसप चूक.

सत्याग्रहाचें 'सत्य'

सत्याग्रही ज्या सत्याआतीर आपणालें सर्वस्व पणाक लायता तें सत्य म्हळ्यार कितें? ह्या सत्याची व्याख्या हे भशेन करूं येता: मनशाच्या, समाजाच्या वो संवसाराच्या जीवनांत मांगल्य येवंचें म्हण जें जें न्याय्य, कल्याणकारी आनी नैतिक आसत तें तें ताजें 'सत्य'. ताजो तो 'आग्रो' घेवन वसता. ताज्या सत्यांत अेकट्या-दुकट्याच्या सुआचो वो दुःआचो प्रस्न नासता. सगळ्यांचें सुअ ही ताजी मोअ. सत्याग्रह्याच्या शाणेपणा-विशी कोणेंय दुबाव घेतलो जाल्यार समजू येत. कित्याक ताका जें सत्य

म्हुण दिसलां तें अरेपणानशीं सत्य नासूंयेताय वी. पुण ताजे मायेस्त वृत्तिचो, प्रामाणिकतायेचो, अुदारतायेचो अिल्लो लेगीत दुवाव घेवप हाजेसारके दुसरें पातक ना.

सत्याग्रहाची प्रेरणा

मनीस सत्याग्रही कित्याक जाता ? तो सत्य वेव्हारांत हाडूंक थ्यास्ती लेगीत सोंसूंक तयार कित्याक जाता ? अँच्यान ताका प्रेरणा मेळटा म्हुण तो हें करता ? ह्या प्रस्नांक जाप अशी दिवं येता : 'ताज्या मनांत रासवळ जिणेची भावना जाग्रूत जाल्ली आसता, ताज्यांत सह-जीवनाचो तळमळो वसता आनी अंतस्कर्णांत प्रेम भरिल्लें आसता. हीं ताका सस्त वसूंक दिनात.'

सत्याग्रहाचे नेम

हाजे वैल्यान अितलें निवळ वरें जाता कि सत्याग्रहाचें मूळ प्रेमांत वसता. आनी प्रेमान ज्या तत्वाचें दर्शन घडयलां त्या तत्वावैले सद्दुधेंत सत्याग्रहाचें वळगें वसता. हांव हाकाच 'आत्म्याचें वळगें' Soul force अशेंय म्हणटां.

हें वरे भशेन ध्यानांत आयलें जाल्यार सत्याग्रहाचे नेमूय सोंपे तरेन कळटले:—

- (१) तो कोणाचेरूच रागार जावंचो ना.
- (२) विरोधकाचो राग तो थंडसाणेन सोंसतलो.
- (३) ह्या रागा वांगडाच तो विरोधकान घाल्लो मारपेट्टय मोन्यांनीं सोंसून घेतलो. ताका परतें बोट लेगीत लावचोना. पुण ताणे रागान केल्ले कसलेय आज्ञेक, माराच्या वो हेर कसल्याय भंयान, पाळोय दिवंचोना.
- (४) पुलीस धरूंक आयल्यार तो आपूण जावन तांचे सुवादीन जातलो. आपणाली अँचीय वस्त पुलीस जाप्त करूंक आयले जाल्यार ती तो ओशयेन दितलो.
- (५) पुण दुसऱ्याची वस्त आपणाकडेन राखूंक दिल्ली आसत

- जाल्यार तिजी जतनाय तो प्राण वचसर करतलो. पुण वांगडाच तीं व्हरूक आयिल्ल्याचेर बोट लेगीत अुवारचोना.
- (६) विरोधकाक तो अुणें अुतर दिवंचो ना वा गाळीय संवचो ना. अर्हिंसा हो जसो ताजे कायेचो धर्म तसो ताजे वाचेचोय बी धर्म आसतलो.
- (७) तो विरोधकाचो अवमान केन्नाच करचो ना. हालिंचे धूशवे 'स्लोगन्स्' हिंसकी आसतात. ते सत्याग्रह्याक त्याज्य.
- (८) तो परकी सत्तेच्या झेंड्याक सलामी दिवंचोना. पुण ताजो अवमानूय करचोना. अॅच्याच अधिकारी मनशाचोय तो अवमान करचो ना.
- (९) झुजा वेळार कोणेंय सरकारी अधिकाऱ्याचेर घुरी घाली वो ताजो अवमान केलो जाल्यार सत्याग्रही आपणाले प्राण पणाक लावनूय बी ताका वांचयतलो.

दलांतले नेम

- (१०) दलाच्या मुखेल्याच्या सगळ्या आज्ञांक-मागीर त्यो ताका मानूं वो माननसताना रावूं-तो पाळो दितलो.
- (११) हे हुकूम वो आज्ञा अेकांदल्यो अवमान करपी, दुस्वासान भरिल्ल्यो आसल्यो वो पिशेपणाच्यो-शो दिसल्यो जाल्यारूय, तांका तो पाळो दितलो. आनी अुपरांतूच आपणालो निषेध मुखेल्याकडेन वचून अुक्तो करतलो. दलांतलो वेव्हार आपणाक मानना जायत जाल्यार तो दलांतलो भायर सरतलो. पुण भितर रावन शिस्त मोडचो ना.
- (१२) आपणाचेर आधारून आशिल्ल्यांच्या निर्वाहाचो तो हुस्को काडचो ना. तांकां देवाचे कृपेसोडटलो. शस्त्रांच्या झुजांनीं कोण कोणाचेर आधारून रावना. म्हणटकूच सत्याग्रहांत कशें

रावेंयेत ? देवाचेर पुराय भावार्थ दवरून चलिल्ल्याक देवान केन्नाच अपाशीं अुडवंकना असो संवसाराचो आजवेरेचो अणभव.

सत्याग्रहाची तालीम.

मनशाचो सभाव अहिंसकी जाले वगर ताजें कर्तुत अहिंसकी जावंचेंना. आनी आपणालो सभाव अहिंसकी करचो आसत जाल्यार ताणें अहिंसेचें व्रत घेवंक जाय. ताणें आपलो दिसपट्टो वेव्हार बारीकसाणेन आनी जागरू-तायेन पारधीत रावंक जाय. सैनिक जशी भौन भौन 'परेड' करतात आनी आंगांत शिस्त बाणवन घेतात तशेंच सत्याग्रह्यानूय करूंक जाय—म्हळ्यार, ताणें आपणालें बारीक सारीक कर्तुप आनी सभावाचें ल्हान-व्हड तास दिसान दीस निरखून-पारखून आपणालें छैं चुकलें, छैं विळखलें हाजें चिंतन करूंक जाय. चित्ताची ही अखंड जागरुताय म्हळ्यार सत्याग्रही 'साधने'चें अेक म्हत्वाचें आंग.

मनशाचें मन आनी कर्तुत हांचे मदगतीं ताळमेळ नासत जाल्यार अेके वशीन ताजें मन कसता, आनी दुसरे वशीन ताजें केल्लें कर्तुतूय खचता. मन, काया, वाचा हांच्यांत पैलीं अहिंसेचो मेळ सादूंक जाय. तेन्नाच अहिंसकी करणी हातांतसून घडत.

देखून सत्याग्रह्यान पैलीं रागाचेर जैत जोडूंक जाय. मातू कितें वांकडें घडल वो मनासारकें जालें ना म्हुण मनशान आपणालो तोल होगडावंक फावना. राग हो रागिश्टाकूच जाळटा आनी पोखरता. दुर्वळकायेचें चिन्न तें. मनांत जाळ अुठयत आनी क्रोधान मन ढळूंक पळेता तेन्ना तें दामून दवरूंक जाय. हातूंत घडये येस येत, घडये येनासतानाय रावत. पुण हे तरेच्या संयमान मनशाचें आत्मवळ वाडटा. अहिंसा हें सवळांचें शस्त्र. दुर्वळांची अहिंसा म्हळ्यार निव्वळ फकाणां.

सत्याग्रह्याचें हें अेक म्हत्वाचें व्रत : कर्तुतान आनी चिंतनान आपणालें आत्मिक बळगें वाडयत रावप; पूर्ण मनीस जावंक झटप. त्रास आनी तकालस काडले वगर हें तप सादपाचें ना. पुण दुसरो अपाययुववी ना. आपणाल्या मनीसपणाक कांत येवंक तें घाशीत पुशीत रावंक जाय.

सत्य आनी अहिंसा : जिणेचे नेम

मंय आनी मोग अेकठांय केन्नाच नंदनात. प्रेम हें अुदार आसता. तें सदां दितच रावता. परतें आपणाक कितें मेळटलें हाजो विचार तें करिना. प्रेमाक आड येवपी भावनांमुञ्जार तें नमना. तें झुजता आनी जैत जोडटाच. सत्य आनी अहिंसा म्हळ्यार ह्या प्रेमाचींच दोन आंगां. हांकां जिणेचे नेम केले जाल्यार सगळे प्रस्न आपले आपूण सुटत वतले. म्हजो आनी म्हज्या वांगड्यांचो हो अणभव.

सत्याग्रहावरुण अुपाय ना

सत्याग्रह जर व्यापक रुपान वावरूंक लागत जाल्यार राजकी आनी समाजीक जिणेंत क्रांति जाले वगर रावंचिना. आज संवसारार हिंसेचें बळगें शेंचै घालता. ताका लागून मनशान मायेमोगान राखून दवल्लेलीं मनीसपणाचीं माणकां मोतयां पांयां पोंदा चिड्डतात, कड्डतात. आज योरोपाक पळेयात. ताणींच पुजिल्लो हिंसेचो म्हारू परतो तांचेच गोमटेर बसला. थेंचो लोक अजून हायहूय करता थें आसा; आनी हे वशीन, थें तान भूक भागलिना म्हुग, तो म्हारू अुदेंतेच्या देशांनीं येवंक सोदता. तो वाट चलूंक लागला. ताजी वाट आडावपाचो, ताजेर पुरायेन जैत जोडपाचो अेकूच अुपाय म्हळ्यार सत्याग्रह. ताजेवरुण तरणोपाय ना.

सत्याग्रह ग्रंथ संस्था, ठाणे. स्थळपत्र

अनुक्रम

वि:

क्रमांक

नों: दि:

मनन

दक्षिण आफ्रिकेंतल्या हिन्दी लोकांवेल्या अन्याया आड गांधीजीनीं चळवळ सुरू केली तेमरेन 'सत्याग्रह' हें अुतर घडुंकूच नासलें. पुण ज्यांचेकडेन शस्त्रां नात ताणीं हातांत शस्त्र घेनासताना अन्याया आड झुजपाची अेक तरा त्या वेळार चलणुकेंत आसली. लोक तिका 'निःशस्त्र प्रतिकारा'ची—Passive-resistance—ची तरा म्हण वळखताले.

मुआवेलो मनीस वो पंगड शस्त्रांनीं मांडिल्लो आसत तर ताज्या आड शस्त्रांनीं झुजप कठीण-आसता. आमचें झूज सुरू जाता, जायना, अितलें म्हणटा म्हणसर तो तें आपणाल्या शस्त्रांच्या बळग्यान चेपून-चिड्डून अुडयता. अन्याय तर सोसूंक जायना आनी आपणें चिड्डूनय वचूंक जायना, हातूंतल्यान मनशान वाट काडली आनी ही 'निःशस्त्र प्रतिकाराची' तरा सोदून काडली.

हे निःशस्त्र प्रतिकाराचे तरेचो अेक प्रभावी प्रयोग संवसारान पळेलो तो अिंग्लंडाक, बायलांचे मताधिकार जोडपाचे चळवळींत. हे चळवळीन अिंग्लंडच्या दादल्यांक आनी सरकाराक थेंच्या बायलांनीं नाकापुरो करून अुडयलें. पुण हे चळवळींत मुआवेल्या मनशाक जितो मारप ना, हो अेकूच नेम सोडलो जाल्यार हेर बाबतींत तांकां कसलेंच अनवाळपण नासलें. अितलेंच न्हंय तर सरकाराचें आनी संवसारचें लक्ष आपलेवशीन ओडपाक ह्यो बायलो पोस्टाच्या डब्यांनीं तेजाव लेगीत अुडवंक अनमनल्यो नात.

जेन्ना गिरण्यांचे धनी आनी कामगार हांचे भितर संघर्ष सुरू जाता तेन्ना कामगार शस्त्रां हातांत घेनात. ते संप करतात. ते जाणां आसतात कि शस्त्र हातांत घेत जाल्यार, तांगेलो मुखेल प्रश्न कुशिकूच अुरतलो आनी ते नाका जाल्ल्या जाळ्यांत घुसपतले. शस्त्रांक लागून थें पुलीस पावतली, ती मुखेल्यांक धरतली, तांकां बंदखणींत घालतली, ज्यास्त फर्मायतली आनी दबकावण्यांचें आनी जुलमांचें राट घेद्या नेटान चलूंक लागतलें कि मागीर कामगार वर्सांचीं वर्सां पर्थून झगडपाचें नांव लेगीत घेवंक पावचे नात, आनी तशें अन्याया पोंदा चिड्डून मरतले. देखून ते शस्त्र हातांत घेनासताना प्रतिकार करपाची संपाची-तरा आपणायतात.

ही 'निःशस्त्र प्रतिकाराची' तरा मनशान वेव्हारी बुद्दींतल्यान, वेव्हारी अपाय म्हण सोदून काडली खरी पुण तिजे बुन्यादींत तत्वज्ञान अशें कांयच ना. अुरफाटें, हिजो हेतूय सशस्त्र बंडाये सारकोच. म्हळ्यार, ज्याच्या आड झुजतांत ताका नाका-पुरो करून अडवप, ताका धुंदळावप, ताजो अवमान करप, ताजें लुस्कान करप, ताका वागवप आनी निमाणें ताका हरवन ताजेर जैत जोडप. अेकतरेची हिंसेचीच माणी ही. अपाय नासून निःशस्त्र अुरिल्ली.

‘सत्याग्रह’ ह्या अुतराचो जल्म

गांधीजी आरंभाक आपणाले चळवळीक ‘निःशस्त्र प्रतिकार’ वो पॅसिव रझिस्टंसूच म्हणताले. पुण तांची नीत पॅसिव रझिस्टंसचे हे निति-परस साप्प वेगळी आसली. केदीय विपत्त आयली आनी कितलीय पिडा सांसची पडली तरूय ते आपणाली अुजू चलणूक सोडूंक निआलूस तयार नासले. आपणाली आर्यताय होगडावंक कबूल नासले. शस्त्रां हातांत घेवपाची वो हिंसा करपाची संद मेळिल्ली जाल्यारूय ते शस्त्र हातांत घेवंचे नासले. अितलेंच न्हंय तर ते आपणाल्या प्रतिपक्षाचें अिल्लें लेगीत लुस्कान जावंक दिनासले. दक्षिण आफ्रिकेंतल्या झुजांत जेन्ना थेंचें सरकार हेर कारणांक लागून अडचणींत पडिल्लें तेन्ना गांधीजीनीं सरकाराची अडचण पैस जायसर आपणालें झूज स्थगित दवल्लेलें. ही झुजपाची एक

नवीच तरा आसली. निःशस्त्र प्रतिकाराचे तरेत आनी गांधीजींचे तरेत वैलवैर पळेत जाल्यार सारकेपण दिसतालें. तरूय ह्या दोनूय तरां भितर अउत्तर आनी दक्षिण ध्रुवा अितलें अंतर आसलें. आनी चळवळ जशिजशी फुडें वचूंक लागली तशें तशें तांकां हें अंतर आपणाल्या वांगडच्यांक आनी ज्यांच्या आड ते झुजताले तांकां भौन भौन समजावन सांगचें पडूंक लागलें.

निःशस्त्र प्रतिकार आनी आपणाली तरा हांचे मदगतचो मदळ टाळचो म्हण आनी आपणाले तरेचो पुराय अर्थ अुक्तावन दाखवंक मेळचो म्हण ते अेक नवें अुतर सोदूंक लागले. ह्या आतीर ताणीं आपणाल्या 'अिन्डीयन ओपीनियन' ह्या नेमाळ्यांतल्यान तस्त्रिपूय जाहीर केली. त्या वेळार थोरोचें 'सिविल डिस-ओब्रिडियन्स' हें अुतर घोळणुकेंत आयिल्लें. ताजो अर्थ आसलो कि जो कायदो वो नेम आपणाक मान्य नासत, ताका पाळो दिवंचो ना म्हण विनयासयत सांगप. विनय म्हळ्यार चारित्र्य. अुंच चारित्र्य मात् लेगीत होंगडायनासताना झुजप म्हळ्यार 'सविनय भंग'. गांधीजींचे तरेत आनी हे तरेत अिल्लें सारकेपण आसलें. देखून तांगेल्या आसमांतल्याच एका भावान, श्री. मगनलाल गांधीन, थोरोच्या 'सिविल डिस-ओब्रिडियन्सा' वेल्यान् गांधीजींच्या झुजाक 'सदाग्रह' म्हण नांव सुचयलें. गांधीजींनी हातूंत अिल्लो बदल केलो. 'सद्' चें 'सत्' केलें आनी ताका 'य' जोडून 'सत्याग्रह' हें अुतर घडलें.

सत्याग्रह आनी निःशस्त्र प्रतिकार

वैलेचाराक सत्याग्रह आनी निःशस्त्र प्रतिकार सारके दिसले तरूय तांचे मदगतीं अेक व्हडलें अंतर आसा-तें म्हळ्यार मनाचे भूमिकेचें. अहिंसकी वृत्तीन (निअट्या धोरणान न्हंय) केल्लो प्रतिकार म्हळ्यार सत्याग्रह. अशेंय म्हणुंयेत कि सत्याग्रह हो निअटो प्रतिकारूच न्हंय, ती जियेवपाची अेक स्वयंभू तराय-a way of life. तो कोणाक जाप म्हण वो कोणाचो प्रतिकार करूंक अवतरूंक ना.

अुजवाडान जरूय काळोअ ना जालो तरूय अुजवाड म्हळ्यार काळआची जाप न्हंय. ती अेक सैमाची रचनाय. (Phenomena).

अजवाडाक काळोख म्हळ्यार कितें तेंच खबर नासतलें. ताका विचारात : 'तूं काळोख ना करुंक अवतरला ?' तो जाप दितलो : 'काळोख ? कोण काळोख ? हांव ताका वळखना.' जी वस्त कित्याचीय जाप म्हुण अवतरता ती मूळ वस्ती वांगडांच आपुणूय ना जाता. देखीक अज्यान अेक पुराय शार जाळून अुडवंचेता. पुण शाराचो लासून गोबर जाता त्याच अिणाक अुजोय पालवता. सत्याग्रह हो अुजवाडा सारको अखयो, तर हिंसकी मनान केल्लो निःशस्त्र वो सशस्त्र प्रतिकार अुज्या सारको अिणयाळो.

आपणालें चारित्र्य, तेजस्विताय, सद्धा वी अेकसारकीं वाडयत रावप म्हळ्यार सत्याग्रही जीण जियेवप. सत्याग्रह जेन्ना प्रतिकाराचें रूप घेता तेन्नाय तो वेगळें अशें कांयच करिना, तो आपणाले सैमी तरेन चलता. तो मुआवेल्या मनशाक दाखवन दिता कि जो सत्याचेर थीर आसता, ज्याका संवसारांतले सुवार्थ आफुडनात, ताका वागवपाची, ताका चिड्डुपाची, ताका ताज्या तत्वांपसून वेगळो करपाची कोणाचीच अंदाजा ना; अेंच्याच वळिश्ट सम्राटाक लेगीत तें सोंपें न्हंय. आड परिस्थितींत लेगीत जेन्ना तो आपणाली अुजू चलणूक सोडिना-आड परिस्थितीक लागून ताजें सैमी तों जियेवप 'प्रतिकार' कशें दिसता-तेन्ना ताजें तेजिष्ट सोंशीकपण पळेवन अन्याय करपी मनीस अशेंता, धापेता. आपली निर्वायताय ताका दिसून येता, आपणालें अुणाकपण ताका जाणवता आनी तो येवजुंक लागता : "हाजें हें वळगें कित्याचें ? तें अेंच्यान आयलां ? कित्या आतीर हो मनीस आपणालें सक्ळें सोडुंक तयार जाला ? हाज्या फुडें म्हजें कितेंच कशें चलना ?"

अुजवाडा मुआर जशें काळोखाचें कांयच चलना तशें अुजू चलणुके मुआर किरपीण सुवार्थाचेंय कांयच चलना; तेजस्विताये मुआर अुणाक वृत्तिचें कांयच चलना आनी तशेंच सत्याग्रहा मुआर जुलमाचेंय कांयच चलना. सत्याग्रही आपणाल्या तेजिष्टपणान मुआवेल्या मनशाक पैलीं निशेंयता, अुपरांत ताका 'कितें करचें, कितें ना' ह्या बुचकळ्यांत अुडयता. आनी निमाणें आपणाल्या तेजान तो ताजे आर्यवृत्तीक जाग हाडून ताकाय अुजू चलणुकेचो करता.

सत्याग्रहाचो कस हांगाच आसा. प्रतिपक्षी संघर्षा अुपरांतूय हीण

आनी अुणाक अुल्लो जाल्यार सत्याग्रहाच्या 'सत्यां'त आनी 'आग्र्यां' त तेज ना अशें धरूंक जाय. प्रतिपक्षाक दुषण दिवन 'तो तसलोच' म्हळें म्हुण अुपकरा पडना. प्रतिपक्षाक नमवप व्हडलें-शें न्हंय. तें कशेंय घडवन हाडूं येत. पुण ताजें हीणपण ना करप, ताजे आंर्यवृत्तीक जाग हाडप होच सत्याग्रहाचो हावेस आनी कस.

निःशस्त्र प्रतिकारा मुखार हे तरेचो अूंच आदर्श ना. शस्त्रां अुप-कारावपाची संद ना म्हुण तो दुसरे तरेन शस्त्र हातांत घेनासताना मुखावेल्या मनशाक नाकापुगे करूंक वावुरता. अुपफाटो सत्याग्रही मुखावेल्या मनशाक मात लेगीत कष्ट दिनासतानाच जैत जोडूंक वावुरता. आनी He wins without defeating the opponent. ताका हरय नासताना तो जैत जोडटा.

देखून सत्याग्रहांत मुखावेल्या मनशाचें लुस्कान वो ताजी हार म्हत्वाची नासून आमच्या संबंदान ताज्या मनांत आदर अुत्पन्न करप आनी आसा ताकाय अुजू चलणुकेचो करप हेंच म्हत्वाचें आसता. सत्याग्रही आपणा आतीर प्रतिकार करिना. प्रतिपक्षा आतीर करता. ताका अुजू वाटेन हाडपाक तो त्रास सोंसता.

सत्याग्रह हो जसो घरच्या लोकां आड करूंयेता तसो दुश्टांतल्या दुश्टां आडूय करूंयेता. तो अमक्यां मुखार चलना, अमके परिस्थितींत तो अुपकरना बी म्हणप म्हळ्यार अज्ञान तर जालेंच. पुण वांगडाच मानसिक आळसाची वो मंद बुद्धिचीय कुरू ती. सत्याग्रहा मुखार प्रस्न आसा तो मुखावेलो मनीस कसो चलता, ताका अूंची भास समजता हो न्हंय, तर आपूण आपलो धर्म पाळूंक तयार आसा, काय ना, हो. आपूण आपले सैमी तरेन चलूंक तयार आसा काय ना, हो.

दोनां मजगतचें अंतर

हे भशेन सत्याग्रह आनी निःशस्त्र प्रतिकार हांचे मजगतचें अंतर थोड्यांत अशें दाखवं येत :—

सत्याग्रह

(१) दुसऱ्याचो द्বেश करप हें सत्याग्रहांत बसना. दुसऱ्याचें लुस्कान करप, ताका नमवप हो सत्याग्रहाचो हेत न्हंय, तर वायट आनी अुणाकपणापासून ताकाय वाटावप आनी ताजीय अुदरगत अित्सप.

(२) बगलाटां, कट, दगो, घात वी सत्याग्रहांत आसपावनात. कित्याक, सत्याग्रहा मुळांत दुसऱ्याक नमवपाची अित्साच ना. दुसऱ्याक नमचें पडप हातूंत आसा सत्याग्रह्याक अंत जावंक जाय, ताका दुअुंक जाय-

(३) आपणालें शौर्य दाखवपा आतीर, धाक बसवपा आतीर दुसऱ्यांची तुस्त जोडपाआतीर सत्याग्रही प्रतिकाराच्यो संदी सोदिना.

(४) तो झुजापरस शांतताय आनी अेकचार पसंत करता.

(५) दुसऱ्यांचेर शेक बसवप हें तो पातक कशें लेखता. तो कोणाक आपलो बंदो करूंक सोदिना, कोणाचीच प्रतिष्ठा अुणी करूंक वाडु-रना, आपणालोय प्रभाव वाडवंक भोंवना. ताका पराक्रमाचो हावेस ना. किर्तिची वांस्ना ना आनी तशीच येसाचीय लालसा ना. तो सत्याची आनी प्रेमाचीच प्रतिष्ठा वाडवंक घोळटा. आनी सेवेचे अुशयेंतूच धादोशी जाता.

निःशस्त्र प्रतिकार

(१) शस्त्र प्रतिकारांत जें अेके तरेचें शौर्य आसता तेंय निःशस्त्र प्रतिकारांत ना. दुर्वळकायेक लागून मनीस ही तरा आपणायता. दुर्वळकायेक लागून पराक्रमाची तांक अुणी जाता आनी द्बेष आनी हीणताय वाडटा.

(२) प्रतिपक्षाचो जाता तितलो अवसानअत करूंक, ताका भेष्टावंक, ताका चिड्डूंक, ताजो घात मारूंक, ताजो अवमान करूंक, ताका अुंदळावंक, ताजें लुस्कान करूंक जें जें कितें-हातांत शस्त्र घेनासताना-करूं येता तितलेंय करप हातूंत आसपावता.

(३) हाजो आत्म्याच्या बळग्याकडेन कांयच संबंद ना. कशेय तरेन सूड घेवप, हातांत शस्त्र घेनासताना बळ अुपकरावप वी हाजे आशेले गुण. प्रतिपक्षांतल्या मनशांक जिते मारप जथना भुण ताजो आस्पती, नैतिक तेजोवध करप हातूंत येता.

(४) निःशस्त्र प्रतिकारांत बगलांट पातळावप, गुपीत दवरप, फाटल्यान सुरी मारप, घूट करप, अकस्मात्त घुरी घालप वी करण्यांक मेकळिक आसा. सशस्त्र धर्मयुद्धाचेय नेम हाका लागू जायनात. ही निर्वीर्य लोकांची तरा.

सार :

प्रतिकाराची अेक तरा म्हण सत्याग्रह मनशाक सोवसारको, सुसंस्कृत, शौर्याचो अुपाय. तर निःशस्त्र प्रतिकार ही ताजी कुरूप, अपेशी आनी सत्व नाशिल्ली नक्कल.

सत्याग्रह म्हळ्यार प्रेमधर्म

हे भशेन ‘सत्याग्रह’ हें आमकां गांधीजींनी दिल्लें अेक नवें अुतर. आमचे जिणेक वाट दाखवपी आनी तिका अेक घाट दिवपी अशा अेका तत्व-गिन्यानाचें तें नांव. ‘आमी सगळे अेक, आनी अेकचारांतूच आमची अुदरगत’—ही वस्तुताय गांधीजींच्या विचारांची बुन्याद आसली. ते म्हणटाले कि ही वस्तुताय जाणा जातकूच मनशाची नदर आपशींच म्होवाळ आनी मोगाळ जावंक जाय. ताज्या अुतरांचीं आनी कर्तुतांचीं पाळां प्रेमभावाचेरूच पोसूंक जाय. हे तरेचे मोगाळ आनी म्होवाळ नदरेंतल्यान संवसाराचें जें दर्शन घडटा आनी ताका लागून मनशाचे चलणुकेक जें अेक मोडण मेळटा ताका सत्याग्रहाचें तत्व-गिन्यान म्हणटात. सत्याग्रही जियेवपाची तरा म्हणटात.

‘सत्याग्रह’ ह्या अुतराचीं दोन आंगां आसात : ‘सत्य’ + ‘आग्रह’. सत्य आनी ताजो आग्रो. म्हळ्यार जी वस्त आमक ा सत्य कशी दिसता तिक आपणाले जिणेची म्हेड करप आनी कितल्योय विपत्ती आयल्यो, कितलेय कष्ट सोंसचे पडले तरूय ती म्हेड सोडप ना.

सत्याग्रहाक गांधीजी ‘प्रेमाचें बळगें’ म्हणटाले. ‘प्रेम’ हेंच ताजें मुळावें तत्व मानताले. अशें आसुनूय हें अर्थभरित आनी आटापशीर अुतर कुशीक दवरून ते सत्याग्रहा संबंदान अुलयताना चडकरून ‘अहिंसा’ हेंच अुतर अुपकरायताले. आपल्या सैमानूच आसपी आनी परजळपी ‘प्रेम’ हें

अुतरू कडाळून 'हिंसा न्हंय' ह्या अर्थाचें 'अहिंसा' हें न्हंयकारी अुतर ते कित्याक अुपेकरायताले जावये ? हाजेर मात्शें येवजुंया.

संवसारांत दीस काडटना मनशाक कांय प्रमाणार हिंसा करचीच पडटा-म्हळ्यार, प्रेमाचे व्हांवतेक मात्सो बांद घालचोच पडटा ताका. हो अेक Fact of life, अेक वस्तुताय. पुण हो Law of life, जिणेचो नेम जावं नज; हो मनशाचो धर्म जावं नज. ताज्या पुरुषार्थाचो विषयूय जावं नज. संवसारांतली हिंसा जाता तितली अुणी करीत हाडप, मनशां मनशां मजगतीं विस्वास आनी अ-भय वाडयत रावप हीच मनशाच्या यत्नांची मोअ आसुंयेता. मनशाचे संस्कृतिक प्रगतिची कुरूय हीच. प्रेम हें हिंसा अुणी करपाच्या वो समुळमुशीं ना करपाच्या यत्नांतल्यान संवसारांत रूप घेत रावता. देखुनच गांधीजी प्रेम ह्या अुतरा परस मनशाच्या यत्नांची ही दिशा सुचवपी 'अहिंसा' हें अुतर चड करून अुपकरायताले. हिंसा दिशिदिशीं अुणी करीत हाडप आनी प्रेमाचो आसपाव वाडयत रावप होच मनशाचो धर्म, ताज्या सगळ्या यत्नांची मोअ, अशें ते मानताले.

सत्याग्रहांत 'सत्या' क श्रूत्र म्हत्व आसा, केदेंय संकष्ट आयलें तरूय सत्य सोडूंक फावना. कित्याक, सत्य हें मनशाचे जिणेचो आधार. सत्याची अेदी आराधना कित्याक ? तें सगळ्यांचें कल्याण करपी म्हण. समाज आनी सहजीवन वो रासवळ जीण हीं आधाल्ल्यांतूच विस्वासाचेर आनी मंगल-भावनेचेर विस्वास आनी मंगल-भावना म्हळ्यार स्नेह, अिष्टागत, सहजीवनाचें अधिष्ठान. जें अिष्टागत नंदता थेंच समाज-जीवन मांडटा. हे समाज-घडवणे अिष्टागतीक पाळपी आनी पोसपी वृत्ति ती अहिंसा-वृत्ति. अहिंसा-धर्मी हो अेकचार राखूंक आपूण स्वता त्याग करूंक फाटीं सरना. धूप जसो स्वता लासून भोंवतणी सुगंध पातळायता तसो अहिंसाधर्मी हो स्वतःच्या बलिदानान समाजांत सत्याचो, अेकचाराचो परमळ पातळायता. हाज्या अुपफाटो, हिंसेन धुंवळ्ळेलो मनीस. तो आपणालें हित सादूंक, स्वताचो अर्थ भागवंक अेकचाराक लेगीत चुट्टी लावंक अनमनना. अहिंसा जोडटा, तर हिंसा मोडटा. हे भायर हिंसकाचें मन तर सुवार्थान आनी दुस्मानकायेन तिनी त्रिकाळ जळत आसता तें वेगळेंच.

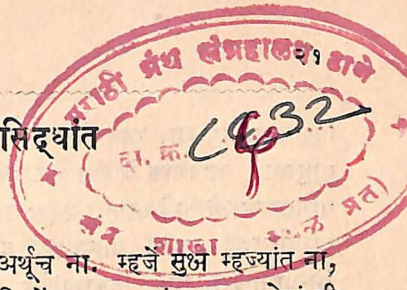
कांय मुखेल सिद्धांत

(१) मनीसपणा

संवसारांत म्हजे अेकट्याचे जिणेक अर्थूच ना. म्हजें सुख म्हज्यांत ना, म्हजें सुखदुःख भोवंतणच्या लोकांत वांटिल्लें आसा. हांव स्वास घेतां ती हवा म्हजी अेकट्याची न्हंय. अंतराळार नंदते हवेचोच तो अेक अंश. भायली हवा अशुद्ध जाली जाल्यार तिजो परिणाम म्हाकाय भोगले बगर रावंचोना. जशी हवा तशें जीवन. धर्तरे-फाटीर जीवन हें म्हज्या अेकल्या खातीर निर्माण जावंकना. जें हांव भोगतां तें त्या जिंवनाचो अेक अंश. भायलें जीवन विभ्राल्ल्यार हांव कसो वाटवन ? जशें जीवन तसो आनंद. तुका संपूर्ण आनंद जाय मूं ? तर तुवे संपुर्णाकडेन अेरूप जावंक जाय. समजाकडेन तुजी अेकताय आसूंक जाय.—ही जी समाजाकडेन, राश्ट्राकडेन, विस्वाकडेन अेकतायेची जायणी आसता तिकाच मनीसपण म्हणटात. अेकलो दुसऱ्याकडेन दयामाथा नासताना वागलो जाल्यार आमी म्हणटांत, 'हाज्यांत मनीसपणच ना काय कितें ?' म्हळ्यार, दुसऱ्याचें बरें वायट हाज्या मनाक वादच ना काय कितें ? अेकाचें मन दुसऱ्याक कळप, तांचे मदीं अेकताय नंदप हाका मनीसपण म्हणटात. सत्याग्रहाचें मूळ ह्या मनीसपणांत वसता. हें मनीसपण जितले भोल आनी व्यापक आसत तितलो सत्याग्रहाचो प्रभाव चड.

(२) बौद्धिक अुदारताय

सत्याग्रही मानता कि जसो सत्य जाणपाचो आनी त्या खातीर वावुरपाचो अधिकार आपणाक आसा तसो दुसऱ्यांकूय तो आसा. अितलेंच न्हंय, तर आपणाक अमुक अेक सत्य दिसता अरें. पुण तेंच अरें सत्य म्हुण सांगूं नज. दुसरो म्हणटा तेंय अेकांदलें सत्य आसुंये. अशें तो येवजिता. तो कोणाच्याच प्रामाणिकतायेविशीं वो बरेपणाविशीं दुबाव घेना. तो जाणां आसता कि मनशाची दृष्टि मोटवी आनी वेगवेगळ्या संस्कारांनीं रंगिल्ली आसता. तिका सगळेंच कळटा अशें ना. तिका सगळेंच शुद्ध रुपान

दिसता अशेंय ना. म्हणुण तो आपणाली दृष्टि शुद्ध आनी व्यापक करपाक वावुरता. आपणाक जें त्या वेळापुरतें सत्य प्रतीत जालां ते प्रमाणूच तो वागता आनी ताजे खातीर कष्टूय सोंसता. पुण ताका वेठो गर्व नासता. ताजें मन आनी बुद्ध अक्तीं आसतात. दर क्षिणाक तो आपणालें सत्य नव्या गिन्यानाचेर, नव्या दिष्टाव्यांचेर घांसून पळेता आनी आपूण चुकलोशें दिसल्यार तें मान्य करपाक फाटिंफुडें पळेना. ताका बौद्धिक अहंकार नासता. तो आत्मौपम्यान दुसऱ्यांचें म्हणें समजुपाचो यत्न करता. ताका अवर आसता कि मनशाक संपूर्ण सत्याच्यो सगळ्योच वाटो दिसनात. आपणाक अेक वाट दिसली जाल्यार दुसऱ्याक त्याच सत्याची दुसरी वाट दिसली जावं ये, असोय तो विचार करता. ताजी आपणाक प्रतीत जाल्ल्या सत्याचेर निष्ठा आसता हें अरें, पुण ती निष्ठा निरंकारी आसता. हातुंतूच बौद्धिक औदार्य वसता. हें औदार्य म्हणजे सत्याग्रहाचें मनोहर अशें सौंदर्य, ज्याका लागून केन्ना केन्ना प्रत्यक्ष सत्यदेवताच ताजेर लुब्ध जाता.

(३) आत्मौपम्य

आत्मौपम्य म्हळ्यार दुसऱ्याच्या जाग्यार आपणाक पळेवप. आपणाल्या करण्यांचो परिणाम दुसऱ्याचेर कितेंकात जायत हें कांय अंशान तरी आत्मौपम्या अुदेशीं आमच्यांनीं जाणां जावं येता. अपराधी मनीस दिसतकूच ताजो न्याय करून ताका छऱ्यास्त दिवप ही रीत सत्याग्रह्याक मान्य ना. तो म्हणटा, -दुसऱ्याचो न्याय करूंक आपूण जो फुडें सल्लां तो कितें पाविऱ्याची म्हूर्त ? आपूण पातकां करिना ? चुको आपले कडल्यान घडनात ? हें जाणां जावन आपणें अपराध्याचे सुवातेर आपुण आशिल्लो तर आपणाची कितें गत जातली असली हाजो विचार करूंक जाय. सत्याग्रही जो न्याय दिता तातूंत सहृदयता भरिल्ली आसता. जें ही सहृदयता ना थें न्याय हो हिंसकी जाता. सत्याग्रही आत्मौपम्यान आपणाक अक्षे मनीस-जातीकडेन आनी विस्वाकडेन अेकरूप करता.

(४) अदम्य आशानिष्ठा

सत्याग्रहाक अुदंड अशे आशानिष्ठेची गरज आसता. सत्याग्रह्याची अेक

आशा-म्हान आशा-आसता ती ही कि मनीस हो मंगल आनी संद येतकूच अन्नतीवशींच वता. ही आशा ताणें घळवंक जायना. ती घळ्ळी जाल्यार ताजे करणेक पोंदूच अरना. हे अखळ आनी अखंड निष्ठेक लागुनूच सत्याग्रह्यांत अेक विनय वृत्ति भिनता. सोज्वळ अशी ताका अेक दृष्ट प्राप्त जाता. विस्वरूप दिसचें म्हणुण अें श्रीकृष्णान अर्जुनाक ' दिव्यचक्षु ' दिल्ले. सत्याग्रह्याकूय अशे दिव्यचक्षु मेळटात. आनी जीवनाचो, संवसाराचो ताका अेक नवो अर्थ मेळटा. ' धर्तरेचे फाटीर पूर्णतायेन वायट असो कोणूच ना. आपूण पूर्णतायेन वरो असोय कोणें वेष्टो गर्व धरूं नये. ' सद्गुणांचो आधार घेवन दुर्गुणांचें निराकरण करप हें आपणाचें स्वताकडेन आनी भोवंतणच्यांकडेन अेक पवित्र कर्तव्य म्हणपाचें तो जाणाय. जीवनाक पोषक अशे गुण मनीस आपणांत आनी समाजांत वाडयत रावता आनी जीवनाक मारक अशे गुण तो अुंटून अुडवपाचो यत्न करता. दिशिंदिशीं तो ' सत्यम्-शिवम्-सुंदरम् ' हाजेकडेन वंचूक आशेता आनी कष्टता. हेंच सगळ्यांचें साध्य. तें सादूंक सगळ्यांनीं अेकामेकांक पाळो दिवप, भगीरथावरी मंगलतायेची गंगा धर्तरेर अुतरावंक कष्टप-म्हणजेच सत्याग्रही जावप.

(५) निर्भयताय

जें भंय आनी दुस्वास आसता थें प्रेम कशें आसतलें ? प्रीति आनी भंय हीं अुजवाड आनी काळोअ हांचेवरी. अेक आसल्यार दुसरें ना. निर्भयताय ही सुरांची आवै. भिजुडकायेची कुस हिंसेक जल्म दिता. देखीक सामान्यतायेन आमी सुण्याक मारूंक धांविनात. पुण तेंच पिसावलां म्हण कळत जाल्यार ? मात् लेगीत फाटींफुडें सरनासताना मारूंक धांवतले. कित्याक ? तर तें आमकां चावतलें म्हणपाचो आमकां भंय आसता म्हण. हे भशेन हिंसा ही भयांतल्यानूच जल्मता म्हणपाचें सिद्ध करूं येता. तसोच हिंसा करपाचो विचार देहदंडणेच्या भयांतल्यान येता. म्हज्या देहाक कोणूय दंडणा भोगयत ह्या भयान म्हजें मन चेपून हांव दुसऱ्या मुखार मान वागयतां, ही अेक अणभवाची गजाल. म्हणटकूच दुसऱ्यान म्हजें आयकुचें अशें जेन्ना म्हाका दिसता तेन्ना हांवूय ताका देहदंडणा दितां वो भंय घालतां. देहदंडणेक दुसरो भियेतलो अशें

हांव कित्यावैल्यान मानतां ? तर आसा हांवूंय देहदंडणेक भियेतां म्हण. हाजेवैल्यान हिंसा ही निरी देहदंडणेचेर आधाल्ल्या म्हणपाचें दिसून येतलें. देहदंडणेक भियेना ताका कोण कितें करीत ? सत्याग्रही हो आपूण तर भियेनाच पुण दुसऱ्यांकूय अभय दिता.

(६) वीरवृत्ति

सत्याग्रह हें दुर्बलांचें आनी कर्तुत्वहीण मनशांचें अन्न न्हंय. अकलेक आयिल्ल्या आनी दुसरें कांयच सुचना जाल्ल्या व्याकुळ बुद्धिच्या लोकांचोय तो आधार न्हंय. सत्याग्रह हो मनशाचो नित्य आनी मुशेल धर्म. हो धर्म आपणावप हें ल्हानासामान्यांतलें न्हंय. आनी अेक फावट तो धर्म पाळपाचो पण केलो कि मनीस ल्हान आनी किरकोळ अुरचना. ताज्यांत आगळीच वीरताय बळटा. वीरताय म्हळ्यार ज्यास्तींक आनी मर्णांक न भियेवप. आमी वीरतायेचो कित्याकितेंय अर्थ करुन अुडयला. दुसऱ्यांनीं आपणाली तकली फोडचे पैलीं जो दुसऱ्यांच्यो जाता तितल्यो जास्त तकल्यो फोडटा ताका शूर, वीर म्हणपाची आमकां संवय जाल्या. अरें पळेवंक गेल्यार वीरतायेचो हिंसेकडेन कांयच संबंध ना. शौर्य हो अेक स्वतंत्र गुण. अितलेंच न्हंय तर वीरतायेचो हिंसेकडेन मेळ वसयतकूच वीरताय म्हळटा, तिजी तेजस्विताय भंगता. सशस्त्र युद्धांत पसून ज्यास्तींत ज्यास्त शत्रूंक मारप हें विराचें लक्षण मानितात. शस्त्रां वावुडपांत तो चड कुशल आसत, पुण वीर आसतूच म्हण सांगूंक येना. वीर ताकाच म्हणुंयेत, जो आपणाल्या जिवाकडेन अेळटा, आनी जो आनंदान आनी अुर्वेन, मातू गणमणनासताना, केदेंय संकष्ट अेलूंक फाटीं सरना. साहसप्रियता आनी संकष्टांक येवकार दिवपाची वृत्ति हीं वीरतायेचीं म्हाल लक्षणां. वीरताय दां तरांची आसता : तितिकपात्मक, म्हळ्यार अपेष्टा आनी कष्ट सोंसपाची; आनी प्रतिकारात्मक, म्हळ्यार दुःआचें जें कारण आसत तें ना करपाक वावुरपाची. सशस्त्र युद्धापरस सत्याग्रहांत ह्या दांय तरांचे वीरतायांची चड गरज आसता.

(७) हृदयपरिवर्तन

सत्याग्रहाची मोक्ष वांगडच्या वो मुआवेल्या मनशाचें मन असत्यावेलें

काडून सत्यावशीन वळवप ही. सत्याग्रही मनशाक प्रतिपक्व ना. अर्धी मनीस जात होच ताजो पक्व आनी हीच तर सत्याग्रहाची आनी अहिंसेच्या प्रभावाची धरेली कळे चावी. सत्याग्रह हो दोन अिष्टां मजगतींच जावं येता. दुसरो म्हाका म्हजो अिष्ट दिसत तरूच ताजेकडेन सत्याग्रह करपाचो अधिकार म्हाका प्राप्त जाता. अिष्टागतीक दुःखयनासताना अिष्टाचे दोष ना करूंक वावरप म्हणजेच सत्याग्रह. सूड घेवप वो छ्यास्त भोगवप, कोणाचोय निःपात करप, ताका ना करप, हारवप, वागवप वी सत्याग्रहाचो हेत न्हंय हें आमी वैर म्हळांच. सत्याग्रही वायटाचो, दुर्गुणाचो, अन्यायाचो प्रतिकार करूंक वावुरता. तो वायट करपी मनशाचो, दुर्गुणी आनी जुलमी मनशाचो नायनाट करूंक सोदिना. पिडा ना करूंक पिडेओराकूच जितो पुरप हातूंत शागेपणां तीं कसलीं? दोतोर जसो रोग्याचो रोग ना करून रोग्याक वांचवंक सोदता तसो सत्याग्रही हो जुलमी मनशाची पिडा ना करून ताका विनाशांतलो वांचवंक सोदता. वाल्या कोळ्याचो वाल्मीकि रुषि हेच प्रक्रियेंतल्यान जाला.

प्रतिकार

सत्याग्रहांत प्रतिकाराक अेक म्हत्वाची सुवात आसा. सत्य सगळ्यांकूच जाय. सगळ्यां ठाय तें तळपत तर सत्याच्या मुजरत 'आग्रहा' ची गरजूच अुरना हें अरें. पुण जेन्ना मुखार असत्य वावुरता आनी तें आंगाक झोमता तेन्नाच सत्याचो 'आग्रो' घेवन आंवो कसो रोमून रावंचें पडटा. म्हळ्यार असत्याचो प्रतिकार करूंक सत्याचो आग्रो असोय सत्याग्रह ह्या अुतराचो अर्थ करूं येता.

प्रेम हें सत्याग्रहाचें मुळावें तत्व आनी प्रतिकार ही सत्याग्रहाची अेक प्रकृति. पुण प्रेम आनी प्रतिकार हांचें जुळत कशें? जें प्रेम आसा तें प्रति-काराक जागो ना, अशें वैलेवैल्यान येवजिल्यार दिसूंक फावो. देखून प्रेमा-चीच प्रकृति कितें ती पळेवंया. देखीक अेक आवै घेवंया. भुरग्यान तिका त्रास दिलो, मुठके माल्ले, केंस ओडले, बुरझिली तरूय ती असल्या कर्तुपां धातीर ताका छ्यास्त दिना. दुःखलें तरी परती दुःखयना. पुण भुरग्याक जेन्ना

वधद दिवंचें पड्या तेन्नां मात् ती ताका तें कोड्ड लागता म्हुण ताजी अपुर्वाय करिना. तें ताका घालताच. हाजेवैल्यान क्लेश सोंसपाची वृत्ति आनी कल्याण करपाची वृत्ति म्हळ्यार सत्याग्रहाचें अंतस्तेज. आनी कल्याण प्रवृत्ति हों सत्याग्रही प्रतिकाराचो गवो.

सत्याग्रही प्रतिकार हो सदांच अहिंसकी प्रतिकार आसता हें विसरूंक जायना. ज्याचो प्रतिकार करतात ताका, दुखयनासताना, सत्याचें दर्शन घडवंक आपणालें तनमन झरवप (अहिंसामार्गी कल्याण-वृत्ति); आनी आपणाले हे प्रवृत्तिची प्रतिक्रिया म्हुण दुसरो ज्यो आपणाक छ्यास्ती भोगयता त्यो प्रेमभरित मनान सोंसप, ते खातीर तांडांतल्यान अेक अुणें अुतर लेगीत काडप ना (प्रेमपूर्ण आत्म-क्लेश)-हे सत्याग्रही प्रतिकाराचे दोन वांटे, अेकान्च त्रियेच्यो दोन धापी. ज्यास्तींत ज्यास्त प्रेम आनी ज्यास्तींत ज्यास्त प्रतिकार हांचो सुरमेळ सत्याग्रही प्रतिकारनिर्तीत घडून येता. तें अेक अहिंसक धर्मयुद्ध. मनीसपणाच्या धर्माक निषिद्ध न्हंय अशें युद्ध.

प्रगति

सत्याग्रह्याची गत सदांच अुंचायेशीं आनी मुझार. ताज्या जीवनाचें सदांच वाडटें रूप. मनीसजात आयजमेरेन पडत धपटत आयचे अवस्थेक पावल्या. ती निकतीच अुदरगतिच्या पैल्या सपणार पांय दवरता थें आसा. अशीच ती पडत धपटत वचूंक लागत जाल्यार अुंचाय अोल फोंडाच्यांत सासणाची बुचकळपाचो वो नाय वी जावन वचपाचो संभव आसा. तिका आतां अेक निश्चित अशी वाट आनी गत मेळूंक जाय. ही वाट आनी ही गत मनीसजातीक सत्याग्रह्याच्या जीवनांतल्यान आयजमेरेन मेळ्ळ्यांत. सत्याग्रहांतल्यानूच मनीसजातिचो फुडार अुदेत रावला. तिजे चालिची गत वाडल्या. अश्ले मानवजातिची सेवा सत्याग्रही करता. अुजवाडाची दिवटी घेवन तो निश्चयान आनी सद्धेन मुझार वता, आनी वाकिच्यांक वाट दाखयता.

हे प्रगतिचीं चिन्नां मनशाच्या वाडत्या मनीसपणांत दिसून येतात. जीवनाच्या दर अुणांत तो मनीसपणाची जिवी सद्धा जागयता. मनीसपणाचें

चित्र म्हळ्यार “सहानुभूति,” “समवेदना,” “परोपकार.” सह+अनुभूति= दुसऱ्या वांगडा अणभवप, भोगप; सम+वेदना= दुसऱ्याच्यो वेदना जाणप, आपणेंय त्यो भोगप; पर+अप+कार= ‘अुप’ म्हणजे ‘समीप’ लागीं, जें दुसऱ्याचें बरें वायट आसत तें आपणेंय आंगार घेवप. हाजेवैल्यान प्रगत मनशाचें एक रूप ध्यानांत येतलें. ताज्यान भोवंतणच्या लोकांपसून कुशीक अेकटो रावंकूच नज. आपणाल्या हाताक कुच्च जालें तर जशें ताका दुखता, तशें दुसऱ्या, मनशाकूय किस्स जालें तर तेंय ताका जाणवता. आनी ती दुख ना करूंक तो वावुरता.

संवसारांतल्या सुधाल्लेल्या देशांनीं आतां अपराधी लोकांविशीं अेक नवी दृष्टि आयल्या. धून, हाणामाऱ्यो करपी अपराध्यांक पैलीं लोक जातकच वायट, घातकी अशे मानताले. मनशाचें बरेंपण वो वायटपण हें जल्मसान ताका प्राप्त जालां आनी मेल्याबगर तें ताका सोडिना असो पैलीं समज आशिल्लो. ताका लागून बरे मनीस आनी वायट मनीस अशे लोक मनीस-जातिचे वांटे करताले. आनी अेक फावट वांकडें पावल पडिल्ल्याक भौन अुदुर्गतिचो मार्ग आचरूंकूच मेळनासलो. पुण आतां दिसून आयलां कि वायटपण हें मनशाक रोगांवरी वादता. मनशाची प्रकृति जाय तशीच आसता. तिका मागीर विकृति येता आनी ती मागीर निवळटाय बी. मनीसपणान, सहानुभूतीन अपराधी मनशांच्या जीवनाची किसवणी केल्ल्यान ही नवी दृष्टि आयली. आतां बंदअणी बद्द अिस्पतळांच्या तत्वार चलवपाचे यत्न चल्ल्यात. अपराधी मनशाक रोग्यावरी मानतात. आनी मायेन, करुणेन ताज्यांतलीं अुणीं आनी नश्टेपणां काडून अुडवपाचो वावर चल्ला. ही जी दृष्टि आतां लोकांक आयल्या ती सत्याग्रही दृष्टि. दुश्यांतलें दुश्टपण काडून अुडवपाची, दुश्टाकूच मारून अुडवपाची न्हंय; रोग ना करून रोग्याक वांचवपाची. रोग ना जावंक जाय म्हुण रोग्यकूच मारपाची न्हंय. केदी सादी येवजण ही ! पुण शतकांचीं शतकां हे येवजणेर पावंक मनशाक लागलीं !

दुर्वळ दोळ्यांक सुर्याचो प्रकाश सोसना. त्या आतीर तो पातयो मिचकावन दोळे बारीक करता आनी वेळ मारून व्हरता. अेरें म्हळ्यार ताणें तत्काळ दोळ्यांची दुर्वळकाय काडूंक वावरूंक जाय. कितेंय अुपाय करूंक

जाय. आनी कांयच जथना जाल्यार निदान ताणें अशें तरी भ्रमिष्टपणान सांगूंक जायना कि आपणाले दोळे सणसणटात, तेन्ना सुर्याचो प्रकाशूच वायट आसूंक जाय. आनी अशें कोणेंय दुर्वळ दोळेकारान म्हळ्यार आमी ताज्या विकृत अहंकाराक हांसतले. आमी म्हणटले, 'पापया, तुजेच दोळे अिवाडल्यात. सूर्यप्रकाश वायट न्हंय.' सादूयो, अुक्यो भवरी ह्यो. पुण आमीय अशोच चुको करतांत. अेकादें सत्य आमचे तकलेक तोललेंना जाल्यार आमी आमची तकली ल्हान, अजून तन्नी आसुंये, अशें चुकून लोगीत म्हणपाक तयार नासतांत. आमी म्हणटांत हें सत्यूच अैयूंय तरी चुकलां. तें सत्यूच न्हंय! असल्या विकृत अहंकाराक लागून आमचें जीवन अदूयाप कितलेंशेंच असत् अुल्लां. सत्य सादेंच, अुकतेंच आसता. बालकावरी सरळ, हांसतें. सुर्यावरी अुजळ. पुण नडटा तें आमचे तकले-चेंच. तिजी वाड करपाचो, तांक वाडवपाचो वावर कुशिकूच अुल्लो. आमी सत्याच्योच अथटायो करतांत. तरी बरें, सगल्यांच्योच तकल्यो सारख्यो नासतात. कांय तकल्यो तें सत्य जाणपाचे तांकिच्योय अुरतात. आनी म्हणूच तर अुसरान जाल्यार अुसरान, मनीसजात अिल्ली अिल्ली मुअार सरता, प्रगति सादता.

प्रेमाचो, सेवेचो आनी सहानुभुतिचो प्रयोग पिडेअोर आनी अपराधी मनशांचेर करूंक जाय म्हणपाची बुद्द आमकां पैर-अवेरूच आयल्या. आतां मात्शें मुअार पावल घालूंक जाय. अन्याय, अत्याचार आनी आडांगपण हीं मनशाच्या सभावांतलीं अुणीं. तीं ताज्या आनी तो ज्या समाजांत जल्मलो-वाडलो त्या समाजाच्या अज्ञानांतल्यान आनी असात्विक आंगांतल्यान अुद्भवल्यांत म्हणपाचें तारतम्य आयज मनशाक आयलां. तीं कितें कोणाचीं निजाचीं आंगां न्हंयत. जायत्या कारणांक लागून मनीस भोगांक आनी विकागांक वळी पडटा. मनशाचो विवेक चोविसूय वरां जागो आसचो हें अरें. पुण भौ करून तो दर अिणाक जागो अुरता अशें ना, आनी ते अेमेंत मनशा-कडल्यान नाका आशिल्लेंय घडटा. ती अेक दुर्वळकाय. हे दृशीन मनीस-प्राणी हो आगळ्या-अुण्या अंशान दुर्वळूच. हें ध्यानांत धरून ज्यांचो विवेक जाग्रुत आसा तांणीं वांगडच्यांचो अेमिल्लो विवेक जागवंक जाय.

आनी तो कसो ? जे तरेन वायटाकारांक अपुर्वायेन आनी मोवळायेन आमी वागयतांत, अपराध्यांक प्रेमाची, सेवेची देख दितांत, नित्सुऱ्या मनीसपणाक जागल्या मनीसपणान अुठयतांत, तेच परीन अन्यायी आनी हणभर मनशाक आमी वागवंक जाय, ताऱ्यांतल्या मनीसपणाक जाग हाडूंक जाय. रासवळ जिणेंत ही दृष्टि आमी आचारांत हाडूंक जाय, आनी रासवळ अुदरगत सादूंक जाय.

सत्य आचारांत हाडप, तें संपूर्णतायेन आचरपाची तांक आपणांत आनी भोवंतणच्या भावांत केळयत रावप म्हणजेच प्रगति.

कषमा

सामान्यतायेन आपणाक दुऱ्ययतल्याक, अुदार मनान, परतें दुऱ्यवप ना, हाका कषमा करप अशें म्हणटात. ह्याच अर्थान अेक वीर जेन्ना आपणाकडल्यान जाता आसुनूय दुस्मानाक ध्यास्त भोगयना तेन्ना आमी ताजी कषमाशीळ म्हण तोऱ्णाय करतांत. कषमावृत्ति हें वीरांचें भूषण अशें म्हळां. 'कषमा वीरस्य भूषणम्.' पुत जेन्ना आवैक अंतयता वो तिजेर अन्याय करता तेन्ना तीय ताका कषमा करता. पुण हे कषमेंत आनी वीराचे कषमेंत अंतर आसता. आवै करता ती कषमा ही तिजे निजी प्रकृतिचें अेक आंग. आपूण कषमा करतां हें तिका कळपसून ना. पुताकडेन तिजें नातेंच अशें, कि तातूंत कषमा ही सामकी सभाविक जाता. अितलेंच न्हंय तर तिणें कषमा केलिना जाल्यार आमी तिजे आवैपणाकूच दुशण लावंक धरे. पुण वीरान कषमा केलिना जाल्यार तें सभाविक अशे मानतांत. केली जाल्यार तें तोऱ्णायेचें कर्तुत अशें मानतांत. म्हण कषमा हें वीरांचें भूषण अशें जेन्ना आमी म्हणटांत तेन्ना कषमेची सुंदरताय अुणी करतांत. सत्याग्रह्याची कषमा ही अशी नासता. ताका दुस्मानूच ना. ताजी कषमा सुर्याच्या प्रकाशासारकी. गाळी मारतल्याचेर आनी पूजा करतल्याचेर सारकेच अिश्टागतीन तो हांसता. ताजी कषमा अेदी विशाळ कि तिजे मुऱार दुश्याच्याची कषुद्रताय नदरेक लेगीत येना.

कषमावृत्ति म्हळ्यार प्रेमाची, वात्सल्याची कांत. दुसऱ्यान केदेंय

वांकडें केलें तरुय थिरायेन तें सोसपाची तांक. अन्यायी मनशाकडेन पावत-कूच सत्याग्रही प्रेमपूर्ण मनान त्या मनशाक क्षमा करता आनी ताच्या अन्यायाचो प्रतिकार करता. तो क्षमा करून ओगी वसना. ना जाल्यार ताजे क्षमेक अर्थूच अरुना. तो चूक पदरांत घालिना. ती खुटुंक वावुरता. आनी चुकिल्ल्याक पदरांत घेता, ताजें रक्षण करता. अेके व्यभिचारी बायलेक ख्रिस्तान क्षमा केल्ली. तिजें रक्षण केलें. हाजो अर्थ ताणें व्यभिचाराक पाळो दिलो अशें जायना. सत्याग्रही हो क्षमाशीळ आसता अशें म्हणटना सत्याग्रह्याच्या कोशांत 'शत्रू' आनी 'शस्त्र' हीं अुतरां नात, अितलें मुजरत ध्यानांत धरूंक जाय.

आनिकूय अेके तरेन हें सांगूं येत. सत्याग्रही प्रतिकार हो निर्विकारी प्रतिकार आसता. जेन्ना घराक अुजो लागता तेन्ना तो पालवंक 'फायर ब्रिगेड' चे लोक येतात. तांच्या मनांत अुज्याविशीं राग द्वेष वी कांयच नासता. ते साप्प निर्विकार वृत्तीन अुजो पालयतात. सत्याग्रह्याचो प्रतिकारूय हेच तरेचो आसता. तो ज्याचो प्रतिकार करता ताजेविशीं ताच्या मनांत मात् लेगीत राग वो द्वेष नासता.

सत्याग्रही भाशेंत 'शत्रू' आनी 'शस्त्र' हीं अतरां नात. निःशस्त्र प्रतिकाराचे भाशेंत 'शत्रू' हें अुतर आसता, आनी 'शस्त्र' हो शब्द मात्सो कुशीक काडून दवल्लेलो आसता. केन्ना केन्ना निःशस्त्र प्रतिकाराचें रूप अशा थरार पावता कि दिसता, शस्त्रांचे घाय सोसुंयेत पुण हीं निःशस्त्र कर्तुतां मात् सोसूं नजत. म्हळ्यार शत्रुत्व, द्वेष हांका लागून विकार अेद्या थरार पावतात कि शस्त्रयुक्त प्रतिकार ताजेपरस ज्यास्त सात्विक आनी धर्मशीळ थरता.

निःशस्त्र प्रतिकाराचें स्वरूप केन्ना केन्ना नांवापुरतेंच, स्वताच्या आनी जगाच्या दोळ्यांक अुदक लावपापुरतेंच निःशस्त्र अुरुता. रडीक आयिल्लेवरी ताजी गत जाता. सुरयेन घाय करप ना पुण बुरध्यांनीं रक्तां काडल्यार जाता, अितले मेरेन ताजो शास्त्रार्थ पावता. दुसऱ्याक छ्यास्त भोगवप, भेष्टावप, दंडणावप ह्या हिंसेच्या सनातन अुपायांचेर निःशस्त्र प्रतिकाराचोय भर आसता.

अितलेंच न्हंय, तर, सुट्टनाशिल्ल्यान निशस्त्र रावंचें पडटा, नाजाल्यार आयज दुस्मानाच्यो गोमट्यो जाग्यार अुरच्यो नासल्यो” अशे तरेची अेक ल्हव हुळहुळ निःशस्त्र प्रतिकारांत झळकता.

सत्याग्रह आनी निःशस्त्र प्रतिकार हांच्यांत साम्य तें फक्त प्रतिकार करतना शस्त्राचो उपकर करप ना अितल्या पुरतेंच. सत्याग्रही हो शस्त्र हातांत घेना तो तशी संद ना म्हुण न्हंय, वो अमुक अेके परिस्थितींत तें अुचित जावंचेंना म्हुण न्हंय, तर ताजी जीवन-दृष्टिच अशी जाल्ली आसता कि तातूंत शस्त्राक स्थानूच अुरना. ताज्या हातांत व्हरून शस्त्र दिलें जाल्यार लेगीत त्या शस्त्राचें, त्या निरुपयोगी वस्तिचें, कितें करचें हाजी ताका पंचायत पडटली. आनी त्या शस्त्रान कोणाची गोमटी कापुंकूच जाय अशें आसल्यार तो मातूय अनमन नासताना सरळ आपणालेच गोमटेचेर तें शस्त्र ओडटलो. कित्याक तर, त्रास, कष्ट वी कितें सोंसपाचेंच आसत जाल्यार तें आपणें सोसूंक जाय अशी ताजी नीत आसता.

सत्याग्रहाची कार्य-रीत

आतांमेरेन सत्याग्रहाचें सरूप आनी सत्याग्रही मनशाचे सभावगुण हांची फोडणिशी केली. आतां सत्याग्रह हो मनशाच्या कर्तुवांतल्यान कसो अुजवाडाक येता, असल्यान ग्राशिल्ले तांकीमुअार तो कसो वावुरता, म्हळ्यार ताजी कार्य-रीत कशी आसता, हाजेर मात्शें येवजुंया.

सत्याग्रहांत रिती अितलेंच नितिकूय म्हत्व आसा. वो अशेंय म्हणुंयेत कि सत्याग्रहाची रीत चुकली जाल्यार अपकरा पडत, पुण नीत वगडावल्यार मातू त्या सुन्यावांक कपमा ना. पावल चुकिचें घालें म्हुण सत्याग्रहाची अपुर्बुद्द करुंयेत. पुण ताजो हेत आनी ताजी प्रामाणिकताय हांचेविशीं दुबाव कसोच आसूंक फावना. ध्रुवांकडच्या म्हासागरांत अें बर्फाचे व्हडले व्हडलें अंड आसतात. तांचो अेक वांटो अुदकावैर आसलो जाल्यार सात वांटे अुदकाभितर आसतात. पळेतल्याक दिसता कि तो अेक सादो बर्फाचो कुडको आसुंये. पुण हे तरेचे त्रेपर्वाअीन तांच्या आंगावैल्यान बोट व्हेली जाल्यार तिजो कपाळमोकपूच जातलो म्हुण समजुंचें. सत्याग्रहाचेंय अशेंच.

कार्यांत अक्ताडाक आयिल्लें ताजें सरूप केन्ना केन्ना तर सामकेंच कुस्कुटा येंदें दिसता. पुण त्या सरुपा फाटल्यान ताज्या तपाचें, चिंतनाचें आनी सद्दधेचें ब्रह्म आसता. वैल्या वैल्यान दिसता, ताजेर भरवंसून कोणूय वखांदी दिवन वचुंयेत. पुण हे तरेन वचपाची चूक कोणूय करीत जाल्यार तो भंगलोच म्हण समजुंचो. सत्याग्रही केन्ना केन्ना हातांत निखटी अेक सान्न घेवन कोयर झाडटा. दोळ्यांक जरूय अितलेंच दिसलें तरूय ताजे परस कितलेशेच जास्त अशे म्हेळायेचे दोंगर तो हालयता म्हणपाचें भान आमी राखूंक जाय. दुष्टां-दुस्मानांकडेन तो मायेन अलयता, नमळायेन आनी मोवळायेन चलता. पुण ताजे हे मोव चलणुकेंत पाशाणां भेदपी विजेची तांक लसलसता. सत्याग्रह हो निखटो कृतीवैल्यान जोधूं-तोलूंक येना. कृती फाटली नीत दोळ्यां आड करूंक जायना. अितलो विवेक जागतो आसल्यार सत्याग्रहाचे कार्यरितिचें मर्म आनी म्हत्व आपशींच ध्यानांत येतलें.

निखट्या चिंतनाच्या स्वर्गांतल्यान जेन्ना सत्याग्रह्याची सद्दधा कर्तुंवाचे सर्धींत अतरता तेन्ना तिजीं दोन सरुपां मनामुठार अुर्चीं रावतात: पैलीं ती सद्दधा मनशांत फुरण घेता, म्हळ्यार ताका सत्याग्रही करता; आनी अुपरांत त्या सत्याग्रह्या अुदेशीं ती संवसाराच्या मळार अुक्तावता आनी वावुरता. ती सद्दधा पैलीं मनशांत भेदलेबगर, ताज्यांत अोल पाळां घेतलेबगर अुकत्या रुपान रासवळ जिणेच्या मळार प्रगट जायना. जमनींत भितर पाळां घट रोंमलेबगर रूअ जसो वाडना, तसोच सत्याग्रह, सत्याग्रह्याच्या अंतस्कर्णांत घट पाळां घेतलेबगर भायर पोसवना. जे तरेन जमनींतल्यान पाळांवरवीं सतत मेळिल्ल्या अन्न-अुदकाचेर रुआंचें जीवित आधारून आसता, तेच परीं अंतस्कर्णांतली शुद्ध, सात्विक भावनांची संजीवनी सत्याग्रहाक सतत पोशीत रावता. तशें जायना जाल्यार तातूंत तेज अुरना, तो अर्थहीण आनी म्हणूच परिणामहीण जाता. हाजेवैल्यान सत्याग्रहाचे वैयक्तिक साधनेक केदें म्हत्व आसा हाजी कल्पना येतली. सत्याग्रहाच्या कार्याचो आवाठ जेदो व्हड आसत, तितली तो करपी मनशाची साधना अधिक शुद्ध आनी सद्दधेन भरिल्ली आसची पडटा. सत्याग्रह हें अेक भितर भायर नैतिक अस्त्र. ही नैतिकताय जितली प्रअर आनी शुद्ध, तितलें हें अस्त्र ज्यास्त प्रभावी.

अितल्याय विवेचना वेल्यान सत्याग्रह्याक दोन गजालिंचेर सतत ध्यान दिवंचें पडटा म्हणपाचें अुक्तें जालें : वैयक्तिक वो निजी साधना; आनी ह्या साधनेच्या प्रमाणान रासवळ मळार कार्य. पैकीं, सत्याग्रह्यांत जे गुण आसूंक जाय ते केळवप आनी केळयत रावप ही निजी साधना. आतां सार्वजनिक मळार सत्याग्रह्याची जी कार्यरीत (टॅक्नीक) आसूंक जाय ती पळेव्या.

रासवळ जिणेंत सत्याग्रहाचीं दोन पतिंचीं कार्यां आसुंयेतात. अेक पुराय समाजीक, दुसरें राजकी. लोकांच्या जीवनांत वेगवेगळ्या कारणांक लागून आडवंगां आनी दुशित भावना आंग धरून राविल्ल्यो आसतात. अशा लोकजीवनाची शुद्धि घडवंक वावरप, लोकांत विचारिक क्रांति घडवप, बरे चलणुकेची देख दिवप, तांचे भावकेक कळाशी हाडप—अशें त्या कार्याचें रूप आसता. हिन्दुस्तानांत संतांनीं, अथवा हरिजनांच्या प्रस्नांत महात्माजीनीं जें कार्य केलें तें हातूंत मोडटा. हो जालो समाजीक क्षेत्रांतलो सत्याग्रह. दुसरें राजकी क्षेत्र. भौ करून राजकी सत्तेचे हितसंबंध समाजीक क्षेत्रांत अशे दशिल्ले वो भेदिल्ले आसतात कि अेकाचे दुखीन दुसऱ्याचें कपळ शीण जाता.

राजकी मळावेलीं सत्याग्रहाची कार्यरीत थारावप भौच म्हत्वाचें. तशें पळेवंक गेल्यार सत्याग्रही नीत जशी पूर्णतायेन थारावल्या तशी ताजी अमुकूच अेक रीत अशी थारूंक ना. ती थारावंकूय जायना. जशिजशी परिस्थिति आसत तशितशी ती रीत सदळ—घट जायत वतली. तांतल्यान नवे अणभव येत वेतले, नवें दर्शन घडत वतलें. ब्रिटीश हिन्दुस्तानांत गांधीजीनीं जायते सत्याग्रह केले. पुण दर अेपेक ते नविनवी रीत केळयत गेले. समजात, हिन्दुस्तानांत मुसोलिनी वो हिटलरा सारकेल्यांचें राज्य चलतालें. तर गांधीजी वेगळी रीत केळयतले आसले. स्वतंत्र हिन्दुस्तानांत आतां परिस्थिति वेगळी जाल्या, तेन्ना आतां हांगा सत्याग्रहाची नवी रीत केळवंक जाय. पू. विनोबाजीनी भू-दान-यज्ञाच्या रुपान सत्याग्रहाची अेक नवी रीत लोकांमुखार दवल्ल्याच. पुण तरी आसताना कल्पना येवंचे आतीर सत्याग्रहाच्या प्रणेत्यान वेगळे वेगळे सत्याग्रह चलयताना जी रीत वेगवेगळ्या संदींचेर उपकरांत हाडली ती पारअप अुचित जातलें.

१) समस्त मनीसजातिचो मेळ अेक. जण अेकल्यान वाकिच्या सावार जाणांचेर सारकी माया दवरूंक जाय. हाका लागून कसल्याच स्वरूपांचे शोषण सत्याग्रही स्वता करिना आनी दुसऱ्यांकूय करूंक दिना. जो लाव सगल्यांक सारको मेळना तो तो आपुणूय घेना. दुसरे घेतात जाल्यार तांकां आडायता. हे नदरेन तो परिस्थिति वारीक अभ्यासता, आनी मनीसपणाक जाग अेंच्यान हाडची तें पळेता. म्हळ्यार, स्थितिची अुकत्या मनान निरक्षण आनी पारक्षण करप, अें नडलां तें जाणा जावन घेवप, हें सगळ्यांत पैलें पावल.

२) आपणें आनी प्रतिपक्षान कशेय तरेन सह-विचार आनी अेका जाग्यार बसून अुलवणीं केलीं जाल्यार प्रस्नांतलीं वरींचशीं आडमेळीं ना जावन, तो सोपेपणीं सुटूंक पावता असो सत्याग्रहाचो विस्वास आसता. पुण वादविवादांतल्यान कांयच निष्पन्न जायना. मनशाक अेक सत्य पटलें म्हुण तो तें मानताच अशें ना. बरें, प्रतिपक्षाक ठार माल्लो म्हुण कोणाचें सत्य तें सिद्ध जायना. आनी संद मेळ्ळ्यार प्रतिपक्षाक आड घालचोय असो नेम मानल्यार, समरांगणाक घरांतल्यानूच सुरवात जातली आनी सगळे मनीसजातिचो गुळंकार जातकूच प्रस्न सुट्टलो. बरें, भेटाबण्यांनींय प्रस्न सुटना. भयाक लागून आत्मरक्षणाची भावना बळटा आनी मनीस वो गट स्वार्थी आनी दुवावी जाता. तेंय अुपकरना. अशा वेळार सह-विचाराचो अुपयोग जायनासो दिसल्यार, सत्याग्रही आपणाल्या सत्यदर्शनाक धरून अेक कार्यक्रम आंखता (ज्यांतूत प्रतिपक्षाक निआलूस कष्ट नासता) आनी आपूण स्वता कष्ट आनी ध्यास्ती सोंशीत तो कार्यक्रम तडीक व्हरूंक वावुरता. हें सत्याग्रहाचे रितींतलें दुसरें पावल.

३) संवसारार अन्याय चल्ल्यात तातूंत अन्याय करतल्यांचें जितलें आंग आसता तितलेंच अन्याय करून घेतल्याचेंय आसता. शोषक आनी शोषित हांच्या सहकारांतल्यानूच शोषण पोसता. म्हुण जें जें सहयोगाच्यो गांठी आसत थें थें ल्यो तोडचे आतीर असहयोग मांडून शोषण आळवंदाक हाडुंयेता. पैलीं निअटो विचार करप, मागीर गांठींक हात लावप, अुपरांत अुसवपाचो यत्न करप, आनी ना जाल्यार पूर्ण असहयोगान ती तोडप ह्या

मार्गान शोषितांतलो भंय अणुणो करीत तांच्यांत आत्मविस्वास हाडूंक जाय. आनी सत्याग्रही असहयोगांत कष्टांचो भार जाता तितलो सत्याग्रह्यांनीं आंगार घेवंक जाय. मनीस हो जेमेरेन 'मनीस' तेमेरेन ह्या अुपायाचो परिणाम जावंकूच जाय. वरें, शोषक म्हणुण कितें अेक जात ? शोषित जितले स्थलान-शील तितलेच शोषकूय. कोणें कोणाचेर फातर मारचो ? म्हणुण मोक्ष आसूंक जाय ती शोषण थांबवपाची, शोषकांक ना करपाची न्हंय.

४) सत्याग्रही आपूण कष्ट सोंसता अरो. पुण यंत्राप्रमाण न्हंय. ते अुणे-अदिक करपाची कषमता ताज्यांत आसूंक जाय. कष्ट सोंसतां सोंसतां प्रतिपक्षपाविशीं मनांत किंवाटो आयलो आनी तो वाडत गेलो तर सत्याग्रह्यान आपणालें पावल नुलैत फाटीं घेवंक जाय. 'आपुण अमक्या अेकाच्या विरुद्ध' ही भावना मनांत रिगली कि सत्याग्रही हो सत्याग्रही अुरना. आनी ताज्या बळग्याक वरगोणी लागता. मित्रभावना म्हळ्यार सत्याग्रहाची बुनयाद. म्हणुणूच सत्याग्रह करप हें जितलें म्हत्वाचें तितलेंच सत्याग्रह फाटीं घेवप हेंय म्हत्वाचें. प्रामाणिक आत्मपरिक्षणाचो दिवो पेटत आसूंक जाय. ना जाल्यार पावल अैंचे अैं पडटा.

त्यागाची, कष्ट सोंसपाची वृत्ति गांधीजीनीं लोकांत कशे नाजुक आनी शास्त्रीय रितीन हाडली पळेयात. किताव सोडप, कौंसिलांचेर भयकार घालप, न्यायालयां आनी शाळा हांचो अपेग करप ना, अशी ताणीं सुरवात केली. अितली त्यागवृत्ति जनतेंत वाणली-शी दिसतकूच, ज्यास्तीत ज्यास्त वर्सा-भरयाची बंदअण भोगची पडत अशा कायदेभंगाची प्रथा घाली. आदी विकप, सरकारान बंदी घाल्लीं पुस्तकां विकप बी कार्यक्रम आंअलो. मागीर हाज्याकूय ज्यास्त वर्सांचे बंदआणिंचो कायदेभंग. अशें करीत करीत आत्यंतिक त्याग करपाची, कार्याचेर प्राणूय अुंवाळून अुडवपाची तयारी ताणीं जनतेंत निर्मिली. पैलेंच पावल म्हणुण आत्यंतिक त्याग करपाचो कार्यक्रम ताणीं केन्नाच आंअलो ना. गांधीजींचें म्हण्णें आसलें कि करी सारकीं कार्यां अूव आसात. कार्यांक वाण ना. वाण आसा ती मनशाचे कार्यशक्तीक. ती वाडवंक जाय, 'टेम्पो' न्हंय. म्हणुण गांधीजी पैलीं जनतेंत त्यागाची आनी कष्टांची कितली तयारी आसा तें पळेताले आनी तिका झेपत अशेंच कार्य मुआर दवरताले.

ते म्हणटाले, 'आयज हें अेकूच पावल पुरो'—one step is enough for me. म्हुणूच आनीक अैच्याच देशाच्या स्वातंत्र्य लढ्यांत जितल्या प्रमाणार दादल्यांनीं, बायलांनीं आनी भुरग्यांनीं वांटो घेतलोना तितलो हिन्दी लढ्यांत घेतलो. अेक म्हा—कार्य येवजून त्या आतीर मेळत तितल्यांनीं जूता तशें वावुरपांत जनता भाग घेना. वावुरतल्यांक अेके तरेची अगतिकतायशी येता, तांचेर भयंकर ताण पडटा. आनी नाका तें घडटा. धा जाणांनीं अुवारपाची फातर चौग जाण कशे थातारतीत ?

म्हणटकूच अेक ध्यानांत येतलें कि सत्याग्रही प्रतिकार जनतेचे आत्मशक्तिचेर आधारून अिल्लो अिल्लो, दर पावंड्यार जतनायेन पावल दिवन, चलवंक जाय. आत्मशक्ति म्हळ्यार सत्याआतीर कष्ट सोंसपाची आनी त्याग करपाची वृत्ति. ही वृत्ति जोखुनूच ते प्रमाण कार्याची आंअणी करूंक जाय आनी अशा कार्याचे पूर्तीपरस, त्या कार्याक लागून ही त्यागवृत्ति वळटा काय ना तें ज्यास्त ध्यान दिवन पळेवंक जाय.

हें सगळें जालें सत्याग्रही आनी तांचें कार्य हांचे विशीं. गांधीजी अितल्यारूच थांत्रचासले. ते प्रतिपक्षाची सत्व—शक्तीय तोलताले. ते म्हणटाले, मनीस वो राष्ट्र, ज्या प्रमाणार ताजी सत्वशक्ति आसत त्या प्रमाणार सत्याग्रह्यांची मागणी आसतली. लोकांची त्यागवृत्ति वाडयत व्हरप हो जसो तांचो हेत आसतालो तसोच प्रतिपक्षाची सत्व—शक्तीय वाडवपाचो आसतालो. जनतेची आत्मशक्ति आनी प्रतिपक्षाची सत्व—शक्ति हांकां तोलत अशें ते कार्य सोदताले. भाषणांनीं आनी सादूया अुलवण्यांनीं लेगीत भौ जतनायेन ते हे शक्तीक पोशक अशींच अुतरां वापरताले. ते म्हणटाले कि प्रतिपक्षाचे सत्व—शक्तीभायर मागणी करप हें भेष्टावण्यो आनी हत्या हांचो लाव घेवण्यांचें काम. तें अर्हिसेंत वसना. शिवाय प्रतिपक्षाच्या सत्वशक्तीभायर मागणी करीत जाल्यार दोन शक्यतायो संभवतात : अेक तर तो ती मागणी मुळांत मानिना, आनी कार्यकर्त्यांचेर अति ताण पडटा. अुण्या कसाच्या लोकांत निराशा आनी निशेणी येता. ना जाल्यार मागणेपरस ल्हान अशें कितेंय, मोटे अुदारतायेचो आव हाडून, प्रतिपक्षी दिता. हाका लागून अुणे भुकेच्या लोकांक तितलेंच पुरो जाता, आनी कार्यकर्त्यांत फुटाळ येता.

सत्याग्रही कार्य—रितीचेर अजवाड घालपी अेक घटना हांगा दिवं येता : १९२२ वर्सा करवंदिचें आन्दोलन सफळ करूंक लोकांनीं भौच अुमेद दाखयली. तें पळेवन गांधीजींनीं म्हळें : ‘ ही अेदी अुमेद पळेवन हांवें करवंदी सुरू करूंक जायना अशें थारायलां. ही अुमेद आनी हे अुत्फर्के घातमारै जावं येतात. ही अुमेद आसा अरी, पुण आपणालो म्हालमत्तो पावणेर वता, घरदार जप्त जाता तें थंड मनान आनी विरक्तीन पळेवन सोंसपाची तांकां तांक आसा व्हय ? ती जांवर ना तांवर आन्दोलन अहिंसकी जावंचेंना. तांतूत ताळ अुरचो ना. तांकां हें सगळें समजम्हणसर आनी हे सुवातेचे तांचे हुडके थांबम्हणसर हांव वाट पळेतलों. जेदूस आमच्या लोकांत ही अेदी विरक्ति येतली तेदूस आंदोलन सुरू जातलें. आनी तेन्ना आमी सरकारी सैनिकांक अधिकारान सांगतले : तीं शस्त्रां आमचेर कित्याक चलयतात तुमी ? असलो अत्याचार तुमकां सोवना. ’’

हें सगळें जितलें म्हत्वाचें तितलेंच आरंभिल्लें आंदोलन पार पडसर कार्यकर्त्यां भितर अेकचार आनी मेळ राअप, तांचो कस वाडवप हेंय म्हत्वाचें. मनीस हो यंत्र न्हंय, जें फुडाऱ्याक जाय तशें खुंवता, फक्त मळसूद्र हालवपाचीच फुरसत. ताका विकार, विचार, भावना आसतात आनी तीं ताच्या ताब्यांतूय नासतात. चड करून मनीस विकार आनी भावना हांच्याच चपक्यांत वावुरता. कुशळ फुडारी अनुयायांच्या विकारांचेर आनी भावनांचेर ताबो दवरता, आनी तांच्यात विचार—शुद्धि बळयत रावता. ‘तुमचे विकार, विचार तुमचेकडेन आनी फाविल्ल्या वेळांत. आतां हांव सांगता तें करूंक जाय’ हें सैन्यांत अुपकरता. जो सैनिक गळसणटा ताका अधिकारी शिकपा दितात. अहिंसकी आंदोलनांत हें अुपकरना. आंदोलनांत सगळ्यांक सांदपी वस्त म्हळ्यार परस्पर विस्वास. अविस्वासापरस अति—विस्वास पतकरता. फटिंगाचेर लेगीत विस्वास दवरूंक अनमनूं नये. जे सत्याचेर प्रामाणिकतायेन चलतात, ज्यांचेकडेन लिपवन दवरपासारकें कांयच ना, जे संपूर्ण निस्वार्थी, तांकां चोरांफटिंगाचो आनी घातमाऱ्यांचो कसलो भंय ? अविस्वासान जी अेक मनांत दुबावी वृत्ति जळटा ती कि घातमारी. तो आपणा आनी दुसऱ्यामदीं अुज्या—कोलती अुबी

करता आनी मनाक तर कोरांतीत आसताच. मनशाक विश्वासाची भूक भर आसता. दुसऱ्यांनीं आपणाचेर विश्वास दवरचो अशें धूनमाऱ्यांक लेगीत दिसता. दुसरो आपणाकडेन अविश्वासान वागता अशें कळटकूच मनशाक जळफळे येतात आनी ताजी हिंसकी वृत्ति पेट घेता. म्हण फुडान्यान अति-विश्वास दवल्ल्यार उपकरता. पुण अविश्वास मात मनांत बाळगूंक जायना. आपणें जागरूक आसतकूच जालें. जागरुताय जेन्ना मनीस एका प्रस्नाचो दोनूय वटांनीं विचार करता तेन्ना येता. ती दुवावी वृत्तींतल्यान न्हंय तर पूव तयारिची अेक माण्णी म्हण येता.

हिंसकी झूज आनी सत्याग्रह

अहिंसकी युद्धाची नीत, रीत वी सगळें हिंसकी युद्धापरस साप वेगळे तरेचें आसतलें. थंय आंवट आसत जाल्यार जायते जाण तातूंत साकर घालून धातात. पुण साकर घाली म्हण आंवसाण अुणी जायना आनी आंवसाणेचे जे परिणाम जावंचे आसतात तेय अुणे जायनात. साकर घालून फक्त जिवेक मात्शें बरें दिसता, अितलेंच. धयांतली आंवसाण मुळांतल्यानूच ना करून अुडवंची आसत जाल्यार सोडा-बायकार्व वो असलीच दुसरी आंवसाण ना करपी वस्त वापरूंक जाय. कित्याक, ती आंवट तच्चूच मुळांतल्यान ना करून अुडयता.

होच नेम हिंसेक लागू जाता. हिंसा ना करपाक हिंसा अुपकरावप म्हळ्यार साकरेन आंवसाण ना करपा सारकें. हिंसेचे आड अहिंसा दवरीत जाल्यार ती हिंसेचीं मुळांच ना करून अुडयतली. अहिंसा म्हळ्यार संजीवनी वो मंत्र.

देखून अहिंसकी युद्धाची नीत आनी रीत हिंसकी युद्धापरस वेगळे तरेची आसतली. अहिंसेचो स्वीकार करूनूय आमचे तकलेंतल्यान हिंसात्मक युद्धाची रीत वचना. तिजी सांय साप ना जायना. अितलेंच न्हंय, तर ती नीत अहिंसकी युद्धांतूय अुपकरावपाचो मोह आमकां केन्ना केन्ना जाता. देखून हे दोनूय युद्ध पद्धति मद्गतचें अंतर पळेवंया.

(१) हिंसेच्या मुळांत विरोध्याल्या बळग्याचो भंय आसता. देखून

ती आपणालें हिंसकी वळगें विरोध्याल्या वळग्यापरसूय चड वाडवन जत जोडपाची आशा करता.

अहिंसेचें बुरें नांव धिटाय. अहिंसक मनशाचें वळगें प्रतिपक्षाच्या अुण्याचेर आधारून रावना. आपणाले निर्भयतायेचेर ताजो सगळो आधार आसता.

(२) हिंसा ही प्रतिपक्षाक भेष्टावन ताका वश करूंक वावुरता. अहिंसा प्रतिपक्षाक अभयदान करून ताजेर जैत जोडूंक सोदता.

(३) हिंसा ही भंयांतल्यान जल्मल्ल्यान, तातूंत कूटनीत, असह्य, गुप्तताय, फटवप हांकांय सुवात आसता. हांचो चड अुणो आधार घेतले बगर अुपकरा पडना. हातूंत निश्टें हिंसकी वळ वाडयलें म्हण जैत मेळना. कुटनीतीन जोडिल्ले कुशळतायेचेरूय ताजो बरोच आधार आसता.

अहिंसेंत मनीस जितलो सरळ, सत्यप्रिय आनी कुटनीतीप्रमाण चलपाक जितलो नालायक आसत तितलो तो स्पष्टपणान युद्धाची रचवणी करूंक पावता. तातूंत विरोध्याली कुटनीत विरोध्याकूच जड जावन पडटा आनी जाळ्यांत जशी हवा घुसपना तसो अहिंसकी मनीस आपणाल्या सरळपणाक लागून विरोधकाले कुटनीतींत घुसपना.

४) हिंसेच्या शौर्यांत साहस आसता पुण तें भंयापसून मेकळें नासता. तातूंत मर्णाचो भंय आसता पुण साहस करपाची तयारीय आसता. देखून हिंसेचें शौर्य भावनेच्या अुद्रेकाचें, आवेशाचें आनी हून वातावरणाचें आसता.

अहिंसेच्या शौर्यांत आवेश नासता, साहस अुणें आसता. पुण तें भंयापसून मुक्त आशिल्ल्यान निश्टेन, दृढपणान आनी थंड तकलेन येवजून फुडें पावल घालता.

(५) हिंसेंत जैत जोडपा आतीर सेनापति हुशार जाय आसता, कुशळ जाय आसता आनी ताजो जीव राखून दवरप गरजेचें आसता. त्या आतीर लाखांनी शिपाय मेल्यार अुपकरा पडटात अशें मानतात.

अहिंसेंत बऱ्या मनशाचें बलिदान जैत बेगीन जोडून दिता. सेनापति कुशळ आनी हुशार आसूनूय तो आपणालो जीव वांचवपाचो यत्न करिना.

तो मानता कि आपणाले बलिदान लाभांनीं लोकांक राखुनूय जैत लागीं हाडटलें.

(६) जीव आनी म्हालमत्तो दुस्मानाच्या हातांन पडत म्हणुन हिंसेंत तरेतरेच्यो युक्ति करच्यो पडटात.

अहिंसेंत आपणालें सर्वस्व वचूंक दिवप हाका सद्गुण मानतात आनी तें वांचवपाचो यत्न करप हें अयोग्य मानतात.

(७) हिंसकी झुजांत निश्चये तरणे आनी बळीश्ट लोकूच उपकरा पडटात. बाकिच्यांक त्या झुजांत सुवात ना.

अहिंसकी युद्धांत तरण्यां वांगडा म्हातारे, भुरगीं, बायलो वी सगळ्यांक सुवात आसा.

*

*

*

आयज मेरेन संवसारांत हिंसेचे जायते प्रयोग जाले. ह्या सगळ्या प्रयोगांपसून देश घेवन गांधीजींनीं अेक नवो प्रयोग केलो. ताणीं क्रांतिच्या तंत्रांतूच क्रांति घडवन हाडली; तिजी अेक नवी आनी सभ्य तरा संवसारा-मुआर दवल्ली. तांचो असो दावो आसलो कि ही तरा, घरांत तशी समाजांत. लोकिशाहींत तशी हुकूमशाहींत, राष्ट्रां-राष्ट्रांत, अैयूंय, अैचेय परिस्थितींत सफळायेन उपकरावंक येता. न्हंय, संवसाराक जर हिंसेच्या म्हाारवापसून वांचचें आसत तर अहिंसेवगर तरणोपाय ना. गांधीजींची संवसाराक दिल्ली ही अेक व्हड भेट.

REFBK-0008532

REFBK-0008532

परिशिष्ट 'अ'

विशेष अध्ययना खातीर

सत्याग्रहाचेर विशेष अध्ययन करूंक सोदतल्यांक सकल सुचयल्ल्या कांय पुस्तकांचो अपेग जातलो :-

गांधीजींले बरपावळींतलीं :-

* Autobiography	Ahmedabad
* Constructive Programme For Pacifists	Ahmedabad
* From Yeravda Mandir	Ahmedabad
Gandhiji's Correspondence with Government (1942-'44)		Ahmedabad
* Hind Swaraj	Ahmedabad
Non-violence in Peace and War Vol I & Vol. II		Ahmedabad
* Satyagraha	Ahmedabad
* Satyagraha in South Africa	Ahmedabad

हेर बरपावळ :-

A Discipline for Non-violence	by Richard Gregg,	Ahmedabad
A Pilgrimage for Peace	by Pyarelal,	Ahmedabad
A Righteous Struggle	by Mahadev Desai,	Ahmedabad
Ends and Means	by Aldous Huxley,	London
Gandhian Way	by J. B. Kripalani,	Bombay
Gandhi the Statesman	by J. B. Kripalani,	Delhi
* Practical Non-Violence	by K. G. Mashruwala,	Ahmedabad

Satyagraha its History and Technique

by R. R. Diwakar, Bombay

Satyagraha in Action by R. R. Diwakar, Calcutta

Satyagraha in Champaran

by Dr. Rajendra Prasad, Ahmedabad

Studies in Gandhism by N. K. Bose, Calcutta

The Political Philosophy of Mahatma Gandhi

by G. Dhawan, Ahmedabad

* The Power of Non-violence

by Richard Gregg, Ahmedabad

The Story of Bardoli by Mahadev Desai, Ahmedabad

गुजराती भाशेंतलीं :-

अहिंसा विवेचन

ले : किशोरलाल ध. मशरवाणा, अहमदाबाद

गांधीजीनी साधना

ले : रावणलाल पटेल, अहमदाबाद

जवननुं परेड

ले : प्रभुदास छ. गांधी, अहमदाबाद

महादेवभाईनी आयरी लाग प मे

सं : नरहरिभाई परीभ, अहमदाबाद

सत्याग्रहनी भीमांसा

ले : मगनभाई प्र. हेसाई, अहमदाबाद

सत्याग्रहनी सप्तपदी

सं : मगनभाई प्र. हेसाई, अहमदाबाद

मराठी भाशेंतलीं :-

* सत्याग्रह व स्वराज्य

ले. : अप्पासाहेब पटवर्धन, वर्धा

* स्वराज्य-शास्त्र

ले. : विनोबा, वर्धा

ज्या पुस्तकां मुखार ही (*) कुरु केल्या तितलीं पुस्तकां, अण्ण्यांत अुणीं, सत्याग्रह करूंक सोदतल्यांनीं वाचूंकूच जाय.

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे, स्वयंसेवक.

अनुक्रम १०६१३ वि: २०/१०

क्रमांक १०२४ नों: दि: २०१३/१४६

